

Amerikan Board Örgütü'nün Ortadoğu Bölgesindeki Teşkilatlanmasında Asur Misyonu'nun Önemi (1851-1860)

Gülbadi ALAN*

Özet

Amerikan Board örgütü dünyada yürüttüğü faaliyetlerdeki idari teşkilatlanmasında misyon bölgeleri oluşturulmuştur. Bu birimler istasyon ve dış-istasyon olarak alt birimlere ayrılmışlardır. İstasyonlar, bünyesinde dini, eğitim, hastane, yardım vb. bütün çalışmaların bir misyonerin idaresi altında yürütüldüğü birer alt idari birimler olarak tanımlanmaktadır. Dış-istasyonlar ise istasyonlar etrafındaki çevre bölgelerde yaşayan halka hizmet ulaştırmak için teşkil edilmişlerdir. Bu teşkilatlanma içerisinde çalışmalar, istasyonlarda görevli Amerikalılar ve yerli çalışanlar tarafından yürütülmüştür. Amerikalı görevliler; Amerikan Board örgütü tarafından atanmış erkek misyonerler, bu misyonerlerin eşleri, bekâr bay ve bayan misyonerler, doktorlar ve diğer tıbbi elemanlardan oluşmaktadır. Yerli çalışanlar ise Amerikan Board örgütü tarafından atanmış veya görevlendirilmiş papaz ve vaizler, öğretmenler ve diğer yerli yardımcılardan meydana gelmektedir. Misyonerlerin ikamet yeri kesinlikle istasyonlar olarak belirlenmiştir. Yürütmeleri gereken çalışmaları buradan idare etmişlerdir.

Örgütün bu teşkilat yapısı Ortadoğu bölgesinde de uygulanmıştır. Bu uygulamada çizilen sınırlar ve her bir misyon bölgesine verilen isimler tesadüfi değildir. Her bir bölgenin sınırları ve isimleri, bizzat görevlendirilen misyonerler tarafından yapılan incelemeler sonucunda hazırlanan raporlar çerçevesinde belirlenmiştir. Böyle bir inceleme sonucunda Osmanlı Devleti sınırları içerisinde oluşturulan *Asur Misyonu* ya da *Asur Misyon Bölgesi* Ortadoğu'da bugün yaşanan gelişmeler açısından oldukça önemlidir. Bu bilgiler ışığında bildiride, Amerikan Board ve Osmanlı arşiv kaynakları ışığında 1853-1861 yılları arasında *Asur Misyonu* olarak faaliyet yürütülen bölgedeki çalışmalar ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

Giriş

Amerikan Board'ın, 1851-1860¹ yılları arasında Mezopotamya bölgesinde oluşturulmuş Suriye Misyonu'nun bir kısmından ayrılarak² teşkil edilen Asur Misyonu'nda

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Rufus Anderson, Amerikan Board Yıllık Raporları ve The Missionary Herald'dan derlediği bilgilerle Asur Misyonu hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Burada misyonun faaliyette olduğu yıl aralığını 1849-1860 olarak

yürütülen faaliyetler, bu bölgenin Anadolu³ ve Mezopotamya açısından önemi dikkate alınarak, örgütün düzenli bir şekilde arşivlediği ve ağırlıklı olarak Boston'da Harvard Üniversitesi'ndeki Houghton Kütüphanesi'nde bulunan belgeler, <https://catalog.hathitrust.org/> adresinden hizmet veren örgüte ait yıllık raporlar, www.dlir.org/ adresinden hizmet veren *Digital Library for International Research (DLIR)* adresinde yer alan *Board Personnel* başlığı altındaki Amerikan Board misyonerlerine ait kimlik belgeleri ve *The Missionary Herald* süreli yayını çerçevesinde incelenmiştir. Amerikan Board Yıllık Raporları'nda Asur Misyonu ile ilgili bilgiler 1851-1860 yılları arasındaki raporlarda yer alırken, *The Missionary Herald*'da ise 1852-1860 arasındaki sayılarında verilmektedir.

Yapılan incelemeler sonucunda, bu bölgede Amerikan Board tarafından *Asur Misyonu* adı altında yürütülen çalışmalar hakkında -özellikle 1851-1860 döneminde- kaleme alınmış çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nokta göz önünde bulundurularak, bugün Suriye ve Irak özelinde bölgede meydana gelen gelişmeler ve Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgede takip etmiş olduğu politikaların tarihi temellerine mikro düzeyde bir ışık tutmak amacıyla böyle bir çalışma yapılmıştır.

1.Asur Misyonu'nun Kuruluşu

Amerikan Board 1851'de Mezopotamya bölgesindeki misyonerlik çalışmalarını, Suriye Misyonu'ndan ayırarak *Asur Misyonu* adıyla yeniden yapılandırılmıştır. Böyle bir karar alınmasının nedeni, Dr. Leonard Bacon'un⁴ bölgede yaptığı incelemeler hakkında kaleme aldığı mektuplarda, bölge hakkında verdiği bilgilerdir. Özellikle Musul'un merkezini teşkil ettiği ve Suriye Misyonu içerisinde yer alan bir bölgenin *Asur Misyonu* ismiyle yeniden

göstermektedir. Asur Misyonu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Rufus Anderson, *History of the Missions of the American Board of Commissioners for Foreign Missions to the Oriental Churches*, Vol.II, Boston 1872, s.78-106.

² Ek.1'de Asur Misyonu olarak tanımlanan bölgenin haritası görülebilir.

³ Amerikan Board Anadolu topraklarında Protestan mezhebinin kök salması için misyonerlik faaliyetlerine özel bir önem vermiş ve bu doğrultuda çeşitli çalışmalar yapmıştır. Örnek olması bakımından bkz. Ayşegül Kuş, *Henry John Van Lennep'e Göre Amasya*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırması Dergisi, C.11, S.1, 2016, s.253-276.

⁴ Michigan'da Kızılderililer arasında misyonerlik faaliyeti yürüten misyoner David Bacon (1771-1817)'un oğlu olarak 19 Şubat 1802'de dünyaya geldi. Çok iyi bir eğitim almıştır. Önce Hartford Gramer Okulu'nda, ardından 1820 yılında Yale'de, 1823'de de Andover Teoloji Semineri'nde eğitim gördü. 1825'ten öldüğü tarih olan 24 Aralık 1881'e kadar New Haven'daki I. Kilise'nin papazlığını yaptı. Asur Misyonu ile bağlantılı olarak hakkında pek bir bilgi yoktur. Sadece yıllık raporlarda kaydedilmiş mektubu ve 1851 yılında Kürtler tarafından soyulduğu, ancak 1853'te Kürtlerden soyulan malların değerinin geri alındığı bilgileri elde edilmiştir. Ayrıca 7 Haziran 1851 tarihli Mr. Dwight W. Marsh tarafından Musul'dan yazılmış bir mektupta *Board üyelerinden biri (one of the corporate members of the Board)* şeklinde bahsedilmekte ve bu yazıda, bir kısmını oğlu ile birlikte yaptığı Musul ve Urmiye gezisi hakkında bilgi verilmektedir. *Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Boston 1853, s.82; *The Missionary Herald*, Vol. XLVII, No:9, September 1851, s.295; Anderson, *History of the American Board*, C.II, s.81.

teşkilatlandırılması gerektiği noktasında Dr. Bacon tarafından bölgede konuşulan dil ve mezhep özellikleri hakkında verdiği bilgiler etkili olmuştur. Dr. Bacon, belirtilen özellikler açısından Musul'un Suriye Misyonu içerisinde yer alan Beyrut ve Halep'ten daha çok Nasturi Misyonu içerisinde yer alan Urmiye'ye yakın olduğu üzerinde durmuştur⁵.

Netice itibariyle Amerikan Board örgütü, *1840'lı yılların sonu 1850'li yılların başında* Mezopotamya'da coğrafi nedenlerden dolayı ayrı bir misyon bölgesi oluşturmaya karar vermiş, ancak misyon bölgesini isimlendirme noktasında bölgede görev yapan misyonerlerden görüş almak istemiştir. Yine bu noktada görüşü önemsenen ve dikkate alınanların başında Dr. Bacon ve Musul'da görev yapan misyonerler gelmiş, onlardan alınan cevaplar neticesinde yeni kurulması düşünülen misyon bölgesine coğrafi bir isim verilmiştir. Aslında isimlendirme noktasında bölgede etkili olan mezheplerden birinin isminin verilmesi de tartışılmış, ancak kurulması düşünülen misyonun çalışmalarda her iki mezhebi de kucaklaması gerektiği düşüncesinden dolayı tercih coğrafi isimden yana kullanılmıştır⁶. Nihayet faaliyet alanı Mezopotamya olarak belirlenen Asur Misyonu'nda çalışmaların bölgedeki farklı mezhepler üzerine yoğunlaştırılması kararlaştırılmıştır⁷.

Böylece 1852 yılı itibariyle örgütün yıllık raporlarında burada yürütülen faaliyetlerle ilgili bilgilerin verildiği dönemlerde, Osmanlı ülkesindeki çalışmalar kuruluş sırasına göre Suriye-Filistin Misyonu, Ermeni Misyonu, Yahudi Misyonu, Asur Misyonu olarak yürütülmeye başlanmıştır. Yahudi Misyonu 1854'te kaldırılmış, bir yıl sonra Ermeni misyonu *Kuzey Ermeni* ve *Güney Ermeni Misyonu* şeklinde ikiye ayrılmıştır. Böylece bölgedeki faaliyetler 1860'a kadar Suriye-Filistin Misyonu, Kuzey Ermeni Misyonu, Güney Ermeni Misyonu ve Asur Misyonu şeklinde devam ettirilmiştir.

Asur Misyonu'nun kurulması esnasında yaşanan bu sıkıntılar, misyonun sınırlarını çizme konusunda da ortaya çıkmıştır. Asur Misyonu, Ermeni ve Suriye Misyonları arasında sıkışmıştır. Dolayısıyla hem Ermeni hem de Suriye Misyonu arasındaki coğrafi sınırları çizmek oldukça güçtür. Bu durum bölgede dillerin, mezheplerin, ırkların birbirine karışmış olmasından kaynaklanmaktadır. Sınırlarını belirleme noktasında yaşanan güçlüklerle rağmen her üç misyonun da genel politikası aynıdır⁸.

⁵ *Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Boston 1851, s.82-83; Anderson, *History of the American Board*, C.II, s.78.

⁶ *Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, 1851, s.82.

⁷ *The Missionary Herald*, Vol.XLVIII, No:1, January 1852, s.5.

⁸ *Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Boston 1852, s.82.

Ancak Amerikan Board 1860 yılında Harput'ta bir toplantı yaparak Osmanlı Devleti'nin Balkanlar, Anadolu ve Mezopotamya bölgesinde yer alan topraklarındaki teşkilatlanmasını yeniden düzenlemiş ve bu topraklardaki çalışmaları dört misyon bölgesi etrafında şekillendirmiştir: Suriye-Filistin Misyonu, Batı Türkiye Misyonu, Doğu Türkiye Misyonu ve Merkezi Türkiye Misyonu. Bu değişiklikte Asur misyonu kaldırılmış ve bu misyon bölgesi yeni kurulmuş olan Doğu Türkiye Misyonu bölgesi içine dahil edilmiştir. Zaten Amerikan Board belgeleri incelendiğinde görülmektedir ki 1861 Yıllık Raporu'nda bu misyon bölgesinin ismi yer almamaktadır⁹. Asur Misyonu 1861 yılından sonra yerini Doğu Türkiye Misyonu'na bırakmış ve bu yeni misyon ilk yıllık toplantısını Haziran 1861'de yapmıştır¹⁰.

Gerek Amerikan Board belgelerinde, gerek yayınlanan yıllık raporlarında gerekse *The Missionary Herald*'da *Asur Misyonu* ile ilgili ilk bilgiler 1851'den itibaren verilmeye başlanmıştır. Hatta Yıllık Raporlar'da bölgeyle ilgili ayrıntılı şekilde hazırlanmış bir harita da verilmiştir¹¹.

Asur Misyonu kurulduğu andan itibaren iki istasyon merkezi etrafında çalışmalar başlatılmıştır. Bunlar Musul ve Diyarbakır'dır. Bu durum 1858'e kadar devam etmiş, bu yıl istasyon sayısı, Bitlis ve Mardin'in de ilave edilmesiyle dörde çıkmıştır. 1860'a kadar devam edecek olan bu yapı, aynı yıl yapılan toplantı sonucu Amerikan Board teşkilatlanmasına son şekil verilip, Asur Misyonu yeni kurulan Doğu Türkiye Misyonu sınırları içine dahil edilinceye kadar devam etmiştir. Bu tarihten itibaren Suriye, Batı Türkiye, Doğu Türkiye ve Merkezi Türkiye Misyonu olarak şekillenen yeni teşkilatlanma içinde *Asur Misyonu*'na ait 4 istasyon -Musul, Diyarbakır, Mardin, Bitlis- ve çalışma bölgeleri Doğu Türkiye Misyonu sınırları içinde yer almıştır¹².

Misyon içerisinde istasyonlar noktasında görülen bu istikrarlı durum aslında dış istasyonlar noktasında da devam etmiştir. Bölgenin iki istasyon (Diyarbakır, Musul) etrafında teşkil edildiği ilk yıl herhangi bir dış istasyon oluşturulmamıştır. Ancak 1851 yılında iki dış istasyon *Khandak* ve *Bartoley* adıyla kayıtlarda yer almaktadır¹³. Bir yıl sonra bu iki dış

⁹ *Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Boston 1861, s.150.

¹⁰ Papers of the American Board of Commissioners for Foreign Missions (PABCFM), *Reel 676*, No:150.

¹¹ PABCFM, *Reel 552*, No:3, 4; *Report of the American Board*, 1851, s.82-87; *The Missionary Herald*, Vol.XLVII, No:11, November 1852, s.345, 350. Metin içerisinde bahsi geçen harita hem 1851 yılına ait raporun 83. sayfasında, hem de 1855 yılına ait raporun 80. sayfasında yer almaktadır.

¹² Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. *Report of the American Board*, 1861, s.5; *The Missionary Herald*, Vol.LVI, November 1860, No:11, s.345, 347, 349; *The Missionary Herald*, Vol.LVII, January 1861, No:1, s.5.

¹³ Bu yerleşim yerlerinin bugün nereleri olduğu ve isimlerinin nasıl telaffuz edildiği tespit edilememiş, bu yüzden Amerikan Board belgelerinde geçtiği şekliyle verilmiştir. *Report of the American Board*, 1852, s.82. Bu

istasyondaki çalışmalar tamamen durdurulmuş ve Diyarbakır'a bağlı olarak Hani, yeni bir dış istasyon olarak belirlenmiştir. Hani, 1855'e kadar misyon bölgesinin Diyarbakır'a bağlı tek dış istasyonu kalmıştır. Ancak bu yıl yine Diyarbakır'a bağlı Kutturbul da dış istasyon olarak teşkilatlandırılmıştır. Bir yıl sonra Azak'ın ilavesiyle dış istasyon sayısı üçe çıkmasına rağmen 1857'de Azak yerine Çermik'te bir dış istasyon oluşturulmuş ve yine dış istasyon sayısı Hani, Kutturbul ve Çermik olmak üzere üç ile sınırlı kalmıştır. Bir yıl sonra bu üç dış istasyona Naherwan ve Mar Ahar'ın da ilave edilmesiyle sayı beşe çıkmıştır. 1859'da ise sayının, her birinde en az bir yerli yardımcının görevlendirildiği Naherwan, Mar Ahhar, Şah¹⁴, Hani, Kutturbul, Çüngüş, Hazro ve Kulleth şeklinde 8'e çıkmıştır¹⁵.

Dış istasyonların gelişimi noktasında sayısal açıdan istikrarlı bir süreç yaşanmış gibi gözükse de aslında dış istasyonların isimlerine bakıldığında durumun böyle olmadığı anlaşılmaktadır. İlk başlarda dış istasyon olarak belirlenen yerleşim yerleri bir yıl sonrasında kapatılmakta ve yerine yeni bir yerleşim yeri belirlenmektedir. Bu çerçevede sadece Diyarbakır'a bağlı açılan dış istasyonlarda istikrarlı bir süreç takip edildiği görülmektedir.

Asur Misyonu kurulduktan sonra Musul, bu misyon bölgesinin istasyonlarından biri haline getirilmiştir. Aslında Amerikan Board Musul'da ilk olarak 1841'de çalışmaya başlamış ancak 1844'de buna son vermiştir¹⁶. Asur Misyonu'nun kurulmasıyla beraber bu sefer şehirde çalışmak için ilk olarak 1841'de için Rev. Henry Lobdell ve eşi görevlendirilmiştir. Mr. Lobdell eşiyle birlikte 29 Kasım 1851'de Boston'dan gemiyle yola çıkmışlardır. Buna ilave olarak istasyona Mr. ve Mrs. Williams'ın da nakledilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu misyonerlere yardımcı olan ve Nasturiler arasında çalışmalar yürüten yerli halktan Deacon Jeremiah da şehirdeki çalışmalara önemli katkılar sağlamıştır¹⁷.

Şehirdeki misyonerlik çalışmalarına katkı sağlamak amacıyla daha sonra Mr. ve Mrs. Marsh ile Mr. ve Mrs. Walker'ın görevlendirilmesi kararlaştırılmış ve bunun üzerine 7 Ocak 1853'te Boston'dan yola çıkmışlar ve güvenli bir şekilde 9 Mayıs günü Musul'a gelmişlerdir.

yerleşim yerlerinden Khandak, *The Missionary Herald*'in 1852 yılında yayınlanan 48. cildinde de *Khonduk* şeklinde telaffuz edilmiştir. Burada Mr. Marsh'ın Musul'dan Mardin'e yaptığı bir gezi esnasında geçtiği yerleşim yerlerinden biri olarak verilmekte ve coğrafi olarak Cizre'ye 3 saat mesafede bir yerleşim yeri olarak tarif edilmektedir. *The Missionary Herald*, Vol. XLVII, No:4, April 1852, s.108.

¹⁴ Belgelerde *Shakh* olarak geçmektedir. Bunu *Şeyh* ya da *Şah* olarak telaffuz etmek mümkündür.

¹⁵ *Report of the American Board*, 1851, s.82; *Report of the American Board*, 1852, s.82; *Report of the American Board*, 1853, s.80; *Report of the American Board*, 1854, s.99; *Report of the American Board*, 1855, s.75; *Report of the American Board*, 1856, s.105-106; *Report of the American Board*, 1857, s.79; *Report of the American Board*, 1858, s.60; *Report of the American Board*, 1859, s.71; *Report of the American Board*, 1860, s.78; *The Missionary Herald*, Vol.XLVIII, No:1, January 1852, s.5; *The Missionary Herald*, Vol.XLIX, No:1, January 1853, s.5.

¹⁶ Anderson, *History of the American Board*, s.80.

¹⁷ *The Missionary Herald*, Vol.XLVIII, No:1, January 1852, s.5.

Bu yolculuk esnasında Mrs. Walker Antep'te kalırken Mr. Walker, Mr Marsh ve Mr. Schneider ile birlikte Diyarbakır'a yola çıkmışlar ve şehre 27 Nisan günü ulaşmışlardır. Mr. ve Mrs. Walker'ın yaz mevsimini Antep'te geçirdikten sonra Diyarbakır'a gitmeleri kararlaştırılmıştır. Mr. ve Mrs. Dunmore ilk yazlarını Erzurum'da geçirdikten sonra Ekim ayının ortalarında Diyarbakır'a dönmüşlerdir¹⁸.

Musul istasyonu noktasında misyonerleri asıl endişelendiren en önemli husus, şehrin havası idi. Burasının bulunduğu coğrafi konumdan dolayı yaşamayı zorlaştıracak ölçüde yazları sıcak olması bekleniyordu. Ancak durum misyonerlerin beklediği gibi olmadı ve şehirde yaşamaya elverişli bir iklim ile karşılaştılar¹⁹.

Asur Misyonu içerisinde önemli istasyonlardan bir diğeri de misyon bölgesinin en kuzeyinde bulunan Diyarbakır'dır²⁰. Şehirde bir istasyon kurulmadan önce birçok misyonerin yolu bir şekilde buradan geçmiştir; 1839'da Dr. Asahel Grant ve Mr. Henry A. Homes birlikte, 1840'da Hinsdale ve Mitchell aileleri, 1842'de Mr. Thomas Laurie, 1848'de Mr. Josiah Peabody²¹.

1849'da şehri ziyaret eden Mr. Benjamin Schneider²² tarafından 26 Nisan 1850'de kaleme alınan bir mektupta Diyarbakır'ın neden bir istasyon kurulması gerektiği ile ilgili sebepler ortaya konmaktadır. Burada bir istasyon kurulmasını gerekli kılan birinci sebep, Hıristiyanlığın farklı mezheplerine mensup Ermeni, Süryani, Keldani, Ermeni Katolik ve Rum 12.000 civarında bir nüfusun şehir ve civarında yaşaması gösterilmektedir.

Bir başka sebep, sayıları Diyarbakır'da fazla olmasa da merkez Patrikhaneleri Mardin'de bulunan ve dini liderleri de burada ikamet eden Süryanilerin birkaç yıldır Diyarbakır'ı kendilerine merkez tutmaları ve patriklerinin de burada ikamet etmeye başlamaları. Üçüncü bir sebep olarak, Diyarbakır'ın bölgede merkezi bir konumda bulunması nedeniyle önemli bir ticaret merkezi ve bölgeyle sıkı bir münasebetinin olması gösterilmiştir.

¹⁸ Tam bu dönemde İngiltere, şehirdeki Ermenileri (kullarını) korumak için Diyarbakır'da bir konsolos görevlendirmiştir. *Report of the American Board*, 1853, s.80.

¹⁹ *Report of the American Board*, 1853, s.81.

²⁰ Diyarbakır'daki Amerikan Board çalışmaları için bkz. Gülbadi Alan, *Amerikan Board Misyonerlerinin Diyarbakır'daki Çalışmaları ve Bölge Halkı Üzerindeki Etkileri*, Uluslararası Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Diyarbakır Sempozyumu, 2-3 Kasım 2017 Diyarbakır (Yayın aşamasındadır).

²¹ Anderson, *History of the American Board*, C.II, s.83.

²² Bursa, Antep, İstanbul ve Merzifon'da görev yapan Mr. Benjamin Schneider, 15 Temmuz 1834 yılında Bursa'da çalışmaya başlamıştır. 11 Mayıs 1849 tarihinde Antep'e atanmış, 1868 yılında önce İstanbul, ardından Bursa'ya görevlendirilmiştir. 1874 yılına kadar Bursa'da görev yaptıktan sonra aynı yıl Merzifon'a gitmiş ve 1875'te ülkesine dönmüş, iki yıl sonra 1877'de hayatını kaybetmiştir. <http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/8/id/15550> (01.01.2018)

Dr. Schneider tarafından burada bir istasyon kurulması gerektiğinin dördüncü sebebi, Diyarbakır ile İstanbul arasında haftada bir posta servisi bulunduğu ve bu sayede düzenli olarak ilişkinin sağlandığı, aynı şekilde iki haftada bir de Musul, Bağdat, Urfa ve Halep ile de posta servisinin bulunduğu belirtilmekte. Son olarak burada da bir istasyon kurulması durumunda Musul'dan başlayıp Diyarbakır, Urfa, Antep ve Halep'ten geçerek Trablus ve Beyrut'a doğru/ulaşan bir hat oluşacaktır²³.

Bu olumlu yanlarına rağmen Diyarbakır'ın, misyonerleri memnun etmeyen özellikleri de vardı. Bunların başında iklim şartları gelmekte idi. Özellikle Diyarbakır, bölgede bulunan diğer yerleşim yerlerine göre yazları iklimi zorlayıcı bir şehirdi. Bölgede misyoner olarak görev yapan Dr. Nutting'e göre bunun en önemli sebeplerinden biri, şehri çevreleyen ve yüksekliği 18-20 metre arasında değişen surların, hava akımını zorlaştırması idi. Bu yüzden yaz aylarının sıcaklarında şehirden biraz uzakta Dicle'nin yüksek kesimlerinde ikamet etmek sağlık açısından dala uygun oluyordu. Şehirde görev yapan misyonerler de yazları genelde buralara giderek, çalışmalar bir yerli yardımcının denetimine bırakıp istasyonu dolu tutuyorlardı²⁴.

Mardin'de Amerikan Board adına bir istasyon kurulması yönünde karar verilmesinin önünü açan gelişme Musul'da görevli Mr. Dwight W. Marsh'ın Mardin'e yapmış olduğu bir gezidir²⁵. Kayıtlarda bu gezi *Cebel Turu (Jebal Tour)* ismiyle geçmektedir. Mr. Marsh, Musul-Mardin arasındaki bütün yerleşim yerlerine, ilk etapta 3 Kasım 1851 tarihinde Musul'dan başlayıp Cizre'ye uzanan bir gezi başlatmış ve bu gezi esnasında 15 Kasım'da Mardin'e gelmiş ve burayı çevre şehirlere yaptığı ziyaretler için merkez haline getirmiş ve nihayetinde gezisini 5 Aralık günü tekrar Musul'a dönmüştür. Mr. Marsh bu gezi esnasında bölgede yaptığı incelemeleri merkeze rapor halinde iletmıştır²⁶. Raporadaki bilgiler çerçevesinde Mardin'de bir istasyon kurulmasına 1855 yılından itibaren karar verilmiştir.

Burada bir istasyon kurulmasına birçok sebep sayılmasına rağmen asıl iki sebep üzerinde durulmuştur. Bunlardan birincisi şehir ve civar yerleşim yerlerinin oldukça kalabalık bir Hıristiyan nüfusa sahip olmasıdır. Şehirde 20 bin nüfus yaşamakta ve bunun yarısı

²³ *The Missionary Herald*, Vol.XLVI, No:10, October 1850, s.354.

²⁴ *Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Presented at the Forty-Sixth Annual Meeting, Held in Utica, New York, September 11-14, 1855, Press of T.R. Marvin, 42 Congress Street, Boston 1855, s.75.

²⁵ *Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Presented at the Forty-Eighth Annual Meeting, Held in Providence, Rhode Island, September 8-11, 1857, Press of T.R. Marvin, 42 Congress Street, Boston 1857, s.82.

²⁶ Bu gezinin ayrıntıları için bkz. *Report of the American Board*, 1852, s.85; *The Missionary Herald*, Vol. XLVIII, No:4, April 1852, s.108-112.

Hıristiyanlardan oluşmaktadır. Bu rakam Musul'dan daha büyüktür. İkincisi ise şehir merkezinde Süryani Patrikhanesi'nin merkezinin bulunması ve merkezden 3 mil uzaklıkta bulunan Deyrû'z-Zaferan'ın Yakubi ve Süryani Kiliseleri'ne ev sahipliği yapmasıdır. Ayrıca surların içinde bir de İspanyol keşişlerinin bir manastırı bulunmaktadır. Bu durum şehri dini odak noktası haline getirmektedir.

Mardin, bir istasyon merkezi haline getirilmesi noktasında Diyarbakır ve Musul'a göre daha olumlu yönlere sahiptir. Özellikle coğrafik konumu ve bunun şehre sağladığı olumlu yansımalar. Dağın eteğinde yer alan şehrin havası temizdir. Bu özelliğinden ve şehre iki misyoner atanması yönünde Amerikan Board merkezine yapılan tavsiyelerden dolayı 1859 yılı yaz aylarını Mardin'de geçiren Mr. Williams, Kasım ayında burasını kalıcı ikamet yeri haline getirmek amacıyla Musul'dan ayrılmış, ancak sağlık nedenleriyle çıktığı bu yolculukta Aralık ayına kadar Diyarbakır'da kalmış, daha sonra Mardin'e gelmiştir²⁷.

Mr. Williams, Mardin'de bir istasyon kurulması yönünde bu kadar olumlu özellikler sıralamasına rağmen, şehrin bazı olumsuz yanlarını da kaleme almaktadır. Musul'da olduğu gibi ağırlıklı olarak Arapça konuşan Mardin halkını zeki olarak görmesine rağmen, onları umduğundan bağınaz bulduğunu da dile getirmiş ve Roma kilisenin etkisinin şehir halkı üzerinde beklenenden daha etkili olduğunu vurgulamaktadır²⁸.

Bitlis'te bir istasyon kurulmasının da hikâyesi oldukça ilginçtir. 1857 yılının sonbaharında Mr. Knapp'ın sağlığı bozulduğu için doktorlar baharda bir gezi yapmasını ve yazın sıcağını Diyarbakır düzlüklerinden uzaklarda tepelerde ikamet ederek geçirmesini önerdiler. Bu yüzden deniz seviyesinden yaklaşık 1.500 metre yüksekte bulunan Bitlis'e gitti. Burası aynı zamanda misyonerlik çalışmaları için önemli bir merkez ve umut verici bir alandı. Şehirde 4000 aile yaşamakta idi. Bunların sadece 50'si Yakubi Süryani, 150'si Ermeni ve geri kalanı Müslüman idi. Şehrin çevresinde önemli bir Ermeni nüfusu vardı²⁹.

Musul'da çalışan Dr. ve Mrs. Haskel yazlarının yarısını Knapp ailesiyle birlikte Bitlis'te geçirdiler. Bu süre içinde şehirde kiralanmış bir odada vaazlar verdiler. Bu vaazlara ortalama sayıları 15 ile 50 arasında değişen bir dinleyici katıldı. Bu arada Dr. Haskell, birçok hastayı tedavi etmesi için evlere çağrıldı. Yaz aylarında şehirde edinilen bu deneyim neticesinde kış boyunca Mr. Knapp ve Mr. Trowbridge'nin burada kalması kararlaştırıldı. Mr. Knapp yaptığı çalışmaların neticesinden oldukça ümitlendi. Sayıları 8 ile 20 arasında değişen

²⁷ *Report of the American Board*, 1855, s.77; *Report of the American Board*, 1859, s.72.

²⁸ *Report of the American Board*, 1859, s.72.

²⁹ *Report of the American Board*, 1859, s.75.

öğrenciye sahip bir erkek sınıfı oluşturdu. Mrs. Knapp ise günde iki defa ders verdiği bir kız sınıfı kurdu. Bu sınıftaki kızlardan biri de küçük çocuklara ders vermek için görevlendirildi. Mrs. Knapp ayrıca kadınları evlerinde ziyaret etme fırsatı buldu³⁰.

2.Asur Misyonu'nda Görevli Amerikalı Misyonerler ve Yerli Çalışanlar

Asur Misyonu kurulduğu andan itibaren bölgede görev yapan en az iki misyoner ve genelde misyonerlerin eşlerinden oluşan bir kadın misyoner yardımcısı bulundurulmuştur. Misyon bölgesinin kurulmasından itibaren bölgedeki misyonerlerin sayısı ikinci yılından itibaren en az 4 misyoner ve 3 kadın misyoner yardımcı haline gelmiştir. 1852 yılında sayı 5 misyoner ve 5 misyoner yardımcısı, 1853'te 4 misyoner, 1 doktor ve 4 yardımcı misyoner olmuştur. İlerleyen yıllarda bölgedeki doktor sayısı 2'ye çıkmasına rağmen misyoner sayısı değişmemiş 4 olarak kalmıştır. Bu durum bölgedeki istasyon sayısı 4'e çıktığında da aynı kalmıştır denebilir. Genelde yeni açılan istasyon merkezlerine yine bölgede görev yapan misyonerlerden aktarılmıştır. Misyoner sayısı bölgenin Doğu Türkiye Misyonu'na devredilmeden hemen önce en üst rakama ulaşmış ve 5 misyoner, 2 misyoner doktor ve 6 kadın misyoner yardımcısı şeklinde olmuştur³¹.

Asur Misyonu kurulduğu andan itibaren sınırları içerisinde tesis edilen istasyon merkezlerinde yıllara göre Amerikalı ve yerli çalışanlar hakkındaki istatistiki bilgiler, Amerikan Board belgelerinden şöyle tespit edilmiştir³²:

Yıllar	İstasyon	Amerikalılar			Yerli Çalışanlar		Toplam
		Erkek	Doktor	Kadın	Vaiz	Yardımcı	
1851 ³³	Musul	2	-	1	-	2	5
	Diyarbakır	1	-	1	-	2	4
1852 ³⁴	Musul	1	1	2	2	2	8
	Diyarbakır	1	-	1	2	-	4
	Musul	3	-	3	-	2	8

³⁰ *Report of the American Board*, 1859, s.76.

³¹ *Report of the American Board*, 1851, s.82; *Report of the American Board*, 1852, s.82; *Report of the American Board*, 1853, s.80; *Report of the American Board*, 1854, s.99; *Report of the American Board*, 1855, s.75; *Report of the American Board*, 1856, s.105-106; *Report of the American Board*, 1857, s.79; *Report of the American Board*, 1858, s.60; *Report of the American Board*, 1859, s.71; *Report of the American Board*, 1860, s.78.

³² PABCFM, *Reel 552*, No:3, 4, 5, 7, 8, 10, 14; *Reel 676*, No:5. Burada verilen bilgiler Amerikan Board örgütü belgelerinden tespit edilmiştir. Ancak verilen rakamlar ile Amerikan Board tarafından 1851-1860 yılları arasında yayımlanan *Yıllık Raporlar* ve *The Missionary Herald*'in ilgili sayılarında verilen rakamlar arasında bir takım farklılıklar tespit edilmiştir. Bu farklılıklar ilgili yerlerde ayrıntılı bir şekilde dipnotlarda belirtilmiştir.

³³ *Yıllık Raporlar*'da bölgede 2 misyoner, 1 kadın misyoner ve 3 yerli yardımcı gösterilmektedir. *Report of the American Board*, 1851, s.82. *The Missionary Herald*'da 3 yerli yardımcı şeklinde gösterilmektedir. *The Missionary Herald*, Vol. XLVII, No:1, January 1851, s.5.

³⁴ 2 dış istasyonun teşkil edildiği bölgede *Yıllık Raporlar*'a göre 4 yerli yardımcı kaydedilmiştir. *Report of the American Board*, 1852, s.82; *The Missionary Herald*'a göre 4 misyoner, 1 doktor ve 3 bayan yardımcı misyoner ile 4 yerli yardımcının çalıştığı belirtiliyor. *The Missionary Herald*, Vol. XLVIII, No:1, January 1852, s.5.

1853 ³⁵	Diyarbakır	1	1	2	-	1	5
1854 ³⁶	Musul	2	1	2	2	2	9
	Diyarbakır	1	1	2	1	1	6
1855 ³⁷	Musul	2	-	2	2	2	8
	Diyarbakır	1	1	2	1	1	6
1856 ³⁸	Musul	2	1	2	4	3	12
	Diyarbakır	2	1	3	1	1	8
1857 ³⁹	Musul	2	1	3	3	1	10
	Diyarbakır	2	1	3	1	1	8
1858 ⁴⁰	Musul	1	1	2	3	1	8
	Diyarbakır	1	1	2	1	2	7
	Mardin	1	-	-	1	1	3
	Bitlis	1	-	1	1	1	4
1859 ⁴¹	Musul	-	-	-	-	-	-
	Diyarbakır	1	1	2	1	2	7
	Mardin	-	-	-	-	-	-
	Bitlis	-	-	-	-	-	-
	Musul	1	1	2	2	-	6

³⁵ Bu yıl içinde Yıllık Raporlar 1, The Missionary Herald 2 dış istasyonun teşkil edildiği belirtmektedir. Yıllık Raporlar misyon bölgesinde 5 misyoner ve 3 yerli yardımcı gösterilirken, burada çalışan bir doktor gösterilmemektedir. The Missionary Herald ise 3 misyoner 1 doktor ve 3 kadın misyoner ile 4 yerli yardımcı kaydetmektedir. *Report of the American Board*, 1853, s.80; *The Missionary Herald*, Vol.XLIX, January 1853, s.5.

³⁶ Bu yıl içinde 1 dış istasyon ile birlikte Yıllık Raporlar 4 misyoner, 1 doktor ve 4 yerli çalışan göstermektedir. The Missionary Herald ise 5 misyoner, 5 kadın yardımcı misyoner ve 3 yerli yardımcı göstermekte, ancak herhangi bir doktor çalışan kaydı bulunmamaktadır. *Report of the American Board*, 1854, s.99; *The Missionary Herald*, Vol.L, No:1, January 1854, s.5-6.

³⁷ Bu yıl içinde 1 dış istasyon, ile birlikte Yıllık Raporlar 4'ü vaiz ve 5'i yardımcı toplam 9 yerli çalışan göstermektedir. The Missionary Herald'da 4 misyoner ve 4 yerli yardımcı verilmektedir. *Report of the American Board*, 1855, s.75; *The Missionary Herald*, Vol.LI, No:1, January 1855, s.6.

³⁸ Yıllık Raporlar, 2 dış istasyon ile birlikte yerli çalışan sayısını 4'ü vaiz ve 3'ü yerli yardımcı toplamda 7 olarak verilmektedir. The Missionary Herald'da rakamlar 3 misyoner, 1 doktor, 4 kadın ve 4'ü vaiz 5'i yardımcı olmak üzere 9 yerli çalışan şeklinde verilmektedir. *Report of the American Board*, 1856, s.105; *The Missionary Herald*, Vol.LII, No:1, January 1856, s.6.

³⁹ Yıllık Raporlar dış istasyon sayısını 3, The Missionary Herald 2 olarak vermektedir. Yıllık Raporlar 7 kadın misyoner, 5'i vaiz, 4'ü yardımcı toplamda 9 yerli çalışan göstermektedir. The Missionary Herald ise 5 kadın misyoner, 3 yerli çalışan kaydetmektedir. *Report of the American Board*, 1857, s.79; *The Missionary Herald*, Vol.LIII, No:1, January 1857, s.5.

⁴⁰ Yıllık Raporlar ve The Missionary Herald dış istasyon sayısını 3 olarak verirken, The Missionary Herald 2 istasyon vermiştir. Yıllık Raporlar 6 kadın misyoner, 5'i vaiz, 4'ü yardımcı toplam 9 yerli yardımcı göstermektedir. The Missionary Herald, 7 kadın misyoner, 5'i vaiz 4'ü yardımcı toplam 9 yerli çalışan kaydetmektedir. *Report of the American Board*, 1858, s.60; *The Missionary Herald*, Vol.LIV, No:1, January 1858, s.5.

⁴¹ Amerikan Board belgelerinde 1859 yılına ait veriler sadece Diyarbakır adına tespit edilebilmiştir. Ancak Yıllık Raporlar ve The Missionary Herald'da toplu halde verileri tespit etmek mümkün olmuştur. Buradaki tek fark Amerikan Board belgelerinde Asur Misyonu sınırları içindeki istasyon sayısı 1858 yılından itibaren 4 olarak verilirken, Yıllık Raporlar ilk defa bu yıl için istasyon sayısını 4 olarak vermeye başlamıştır. The Missionary Herald bu sayıyı 2 olarak vermekte, dolayısıyla verdiği rakamlar sadece iki istasyon adına verilmiştir. Yıllık Raporlar, bu yıl içinde 5 dış istasyon ile birlikte 4 erkek misyoner, 2 doktor ve 6 kadın misyoner ile birlikte yerli çalışan olarak 5 vaiz, 7 yardımcı olmak üzere toplamda 12 yerli çalışan verilmektedir. The Missionary Herald ise 3 dış istasyon, 4 misyoner, 2 doktor, 6 kadın misyoner, 5'i vaiz, 4'ü yardımcı toplam 9 yerli çalışan göstermektedir. *Report of the American Board*, 1859, s.71; *The Missionary Herald*, Vol.LV, No:1, January 1859, s.5.

1860 ⁴²	Diyarbakır	1	1	2	1	1	6
	Mardin	1	-	-	1	1	3
	Bitlis	2		2	1	1	6

Asur Misyonu'nun kurulmasına karar verilmeden önce Bay ve Bayan Williams'ların bu bölgeye aktarılmasına karar verilmiş ve Suriye Misyonu'nun bir istasyonu olan Abeih'teki Mr. Whiting'in ailesinin yanındaki kızlardan Salome Karabet'in de bu misyoner ailesine eşlik etmesi ve Musul'da 30 öğrenciye hizmet veren kız okulunun sorumluluğunu üstlenmesi istenmiştir⁴³. Bu andan itibaren bölgede kurulan istasyon merkezlerinde düzenli olarak misyonerler görevlendirilmeye başlanmıştır. Amerikan Board belgelerinden *Asur Misyonu* içerisinde görevlendirilen Amerikalı misyonerlerin soy isimleri sırasına göre belli bir süre buldukları ve görev yaptıkları şehirler aşağıdaki gibi tespit edilmiştir⁴⁴:

Misyonerler	Çalışma Alanları
Dunmore, George W.	Antep, Diyarbakır, Arabkir, Harput, İstanbul
Dunmore, Susan Wheeler	Antep, Diyarbakır, Arabkir, Harput Erzurum
Haskell, Henri B.	İzmir, Diyarbakır, Musul, Mardin
Haskell, Sarah J.	İzmir, Musul, Mardin
Knapp, George C.	İzmir, Diyarbakır, Bitlis
Knapp, Alzina M. Churchill	İzmir, Diyarbakır, Bitlis
Lobdell, Henry	İzmir, Musul
Lobdell, Lucy C. Williams	İzmir, Musul
Dunmore, Susan Wheeler	Antep, Diyarbakır, Arabkir, Harput Erzurum
Haskell, Henri B.	İzmir, Diyarbakır, Musul, Mardin
Haskell, Sarah J.	İzmir, Musul, Mardin
Knapp, George C.	İzmir, Diyarbakır, Bitlis
Knapp, Alzina M. Churchill	İzmir, Diyarbakır, Bitlis
Lobdell, Henry	İzmir, Musul
Lobdell, Lucy C. Williams	İzmir, Musul
Marsh, Dwight W.	Musul
Marsh, Julia W.	Musul
Nutting, David H.	İzmir, Diyarbakır, Bitlis, Urfa, Antep, Halep, Antakya
Nutting, Mary E. Nichols	İzmir, Diyarbakır, Urfa, Antep, Halep, Antakya
Walker, Augustus	İzmir, Diyarbakır
Walker, Eliza M.	İzmir, Antep, Diyarbakır
Williams, William Frederic	Beyrut, Musul, İzmir Mardin
Williams, Sarah Pond	Beyrut Musul
Williams, Harriet B. Harding	İzmir, Musul

⁴²Yıllık Raporlar, bu yıl içinde 8 dış istasyon ile birlikte yerli çalışanların toplam sayısı 10 vaiz ve 11 yerli yardımcı olmak üzere toplamda 21 olarak vermektedir. Buna karşılık The Missionary Herald 5 dış istasyon, 4 misyoner, 5 kadın misyoner ve yardımcı olarak 7 yerli çalışan kaydetmektedir. *Report of the American Board*, 1860, s.78; *The Missionary Herald*, Vol.LVI, No:1, January 1860, s.6-7.

⁴³ *Report of the American Board*, 1851, s.84-85; *Report of the American Board*, 1852, s.11.

⁴⁴ İsimleri verilen misyonerler hakkında ayrıntılı bilgiler, www.dlir.org adresinde yer alan Amerikan Board Personel Kimlik Kartları'ndan yararlanılarak, misyonerlerin soy isimleri sırası esas alınarak verilmiştir.

Bunların haricinde 1860'ta bölgede görevlendirilmek için Lysander T. Burbank ve Mrs. Sarah S. Burbank yola çıkmışlar ve aynı yılın Ekim ayında İzmir üzerinden Bitlis'e ulaşmışlardır. Ancak bu misyoner çiftin şehirde çalışmaya başladıkları günlerde Bitlis istasyonu yeni kurulan Doğu Türkiye Misyonu sınırları içerisine dâhil edilmiştir.

Mr. George W. Dunmore ve Mrs. Susan Wheeler Dunmore

Diyarbakır'da ikamet eden ilk misyoner⁴⁵ olan Rev. George W. Dunmore, 5 Ekim 1820 tarihinde Rush'ta doğdu. Presbyterian Kilisesi'ne bağlı olan Rev. Dunmore, vaiz olmaya karar verdi ve 1846 yılında New York Üniversitesi'nde Union Seminary'den, 1849 yılında da Bangor Seminary'den mezun oldu. Bangor'da eğitim görürken misyonerlik çalışmalarında bulundu. Şubat 1850 tarihinde Bangor'a rahip olarak görevlendirildi. 28 Kasım 1850 tarihinde, 11 Kasım 1830 tarihinde Hardwick'te dünyaya gelen Susan Wheeler ile evlendi ve evliliklerinden iki hafta sonra 12 Aralık 1850 tarihinde Boston'dan, Diyarbakır'da yeni bir istasyon açmak için Osmanlı topraklarına gitmek için yola çıktılar. Ancak önce dil eğitimi almak için Mart 1851'de Antep'e geldiler ve burada bir süre kaldıktan sonra 5 Kasım 1851 tarihinde Diyarbakır'a gittiler⁴⁶. Urfa güzergâhı üzerinden yaptıkları yolculukları oldukça iyi hava şartlarında, sağlıklı ve neşeli bir ruh haliyle dokuz gün sürmüştür⁴⁷. Yıllık raporlarda Dunmore ailesinin şehre geldikten sonra halk ve şehrin valisi tarafından iyi karşılanmadığı saygısızca muamele gördüğü kaydedilmiştir⁴⁸.

Diyarbakır'da yeni bir istasyon açma çalışmalarına Dr. Azariah Smith'in⁴⁹ onlara refakat etmesi bekleniyordu, ancak Dr. Smith Haziran 1851 tarihinde hayatını kaybetti. Rev. ve Mrs. Dunmore, Diyarbakır'da çalıştıkları dönemin 6 ayını (Mayıs 1852-16 Ekim 1852) Erzurum'da, sağlık nedenlerinden dolayı 1853-1854 döneminin kışını da Arapkir'de geçirdiler⁵⁰. Mayıs 1855 tarihinde Harput'ta bir istasyon açmak için Mr. Dunmore görevlendirildi ve eşiyle birlikte buraya taşındı. Ancak Mrs. Dunmore'nin sağlığının her geçen gün kötüye gitmeye başlaması yüzünden tek başına 1856 yılında Amerika'ya dönmüştür. Bu arada Mr. Dunmore da aşırı derecede burun tıkanıklığı yaşamış ve bu durum onu büyük ölçüde zayıf bırakmıştır. Buna rağmen çalışmalarını çok ciddi şekilde devam ettirmiştir. Harput'taki çalışmaları sırasında 1858-1859 döneminin kışını Mr. Trowbridge ile birlikte Muş ve Erzurum bölgesinde incelemeler yaparak geçirmiş, Rusya sınırına, hatta

⁴⁵PABCFM, *Reel 676*, No:306.

⁴⁶*The Missionary Herald*, Vol.XLVIII, No:1, January 1852, s.5; No:2, February 1852, s.59.

⁴⁷*The Missionary Herald*, Vol.XLVIII, No:3, March 1852, s.77-78.

⁴⁸*Report of the American Board*, 1852, s.84.

⁴⁹*Report of the American Board*, 1852, s.84.

⁵⁰*Report of the American Board*, 1854, s.71.

Urmiye'ye, kadar gitmişlerdir. Bu geziden döndükten sonra da Amerika'ya gitme hazırlıkları yaparken, İstanbul'da görevlendirilmiş ve buradaki çalışmaları sırasında Bursa ve Bandırma bölgelerinde faaliyet gösteren misyonerlik kurumlarının yönetimlerinde bulunmuştur.

Mrs. Dunmore'nin 3 Ağustos 1861'de Amerikan Board'daki görevinden ayrılması nedeniyle Osmanlı ülkesine geri dönmesinin imkânsızlaşmasından dolayı Amerika'ya döndü ve Amerikan Board'daki görevinden istifa etti. Mart 1862 tarihinde Birinci Wisconsin alayının papazlığına seçildi ve savaş esnasında⁵¹ 3 Ağustos 1862 tarihinde öldürüldü. Mr. Dunmore'un ölümünden sonra 1888 yılında Mrs. Dunmore, Brewer'de Mr. Crosby ile evlendi.

Dr. Henri B. Haskell ve Mrs. Sarah J. Haskell

Mr. Henri B. Haskell, Biddeford'da doğdu. Maine Medical School'dan mezun oldu. Dr. Haskell henüz bekârken, Diyarbakır'daki çalışmaları yoluna koymak için görevlendirilen Rev. George C. Knapp ve Suriye'de çalışmak için görevlendirilen Rev. ve Mrs. Aiken ile aynı grupta 27 Ekim 1855 tarihinde Boston'dan yola çıkarak 9 Aralık 1855 tarihinde İzmir'e geldi. Musul'da çalışmak için görevlendirilmesine rağmen önce dil öğrenmek için 19 Nisan 1856 tarihinde yaşamakta oldukça zorlandığı Diyarbakır'a geldi⁵².

1857 Haziranı'nda, Norwich'te dünyaya gelen Sarah J. Brewster ile nişan ve evlilik için Amerika'ya döndü. Mrs. Sarah J. Haskell ile evlendi ve yeniden eşiyle birlikte 15 Temmuz 1857 tarihinde Boston'dan yola çıkarak⁵³ 6 Eylül 1857 tarihinde İzmir'e, Ekim 1857'de de Musul'a gitti. Ancak Musul'un havası onlar için aşırı sıcak geldiği için yazları Mardin'e gitmeyi alışkanlık haline getirdiler. Yaz mevsimini Mardin'de geçirmelerinin sebebi, bu şehrin Musul'a göre daha serin olmasından değil, yapılarının Musul'daki yapılara göre daha dayanıklı olması idi. Ancak Dr. Haskell Musul'un sıcak havasına fazla dayanamadığı için 1861 tarihinde Amerika'ya döndüler. Dr. Haskell'in sağlığı tekrar dönmek için oldukça kötüydü. Bu durumda Dr. Haskell ancak üç yıl yaşayabildi ve 27 Şubat 1864 tarihinde öldü.

Eşinin ölümünden sonra Mrs. Sarah Haskell, 4 Aralık 1871 tarihinde Edward Payson Tibbals ile evlendi. 1883 yılından itibaren New York, Brooklyn'de yaşamaya başladı. 1920 yılında New Haven'de öldü.

Mr. George Cushing Knapp ve Mrs. Alzina Maria Churchill Knapp

⁵¹PABCFM, *Reel 676*, No:306.

⁵² Report of the American Board, 1856, s.106.

⁵³ *The Missionary Herald*, Vol.LIV, No:1, January 1858, s.5.

Rev. George Cushing Knapp 30 Ekim 1823 tarihinde çiftçi bir ailenin çocuğu olarak Lyndon'da doğmuştur. 21 yaşına kadar herhangi bir eğitim alma konusunda girişimleri olmamış, bu yüzden ancak 31 yaşında ilahiyat eğitimini tamamlamış, 1852 yılında Middlebury College'den, 1855'te Andover Seminary'den mezun olmuştur.

Andover'da iken misyoner olmaya karar vermiştir. 5 Eylül 1855 tarihinde, 30 Ocak 1820 tarihinde Pittsford'da dünyaya gelen Miss Alzina M. Churchill ile evlenmiştir. Düğünden iki gün sonra 7 Eylül 1855 tarihinde Osmanlı ülkesinde, Diyarbakır'da, misyoner olarak çalışmak için atanmışlar ve 27 Ekim 1855'te Boston'dan Mr. ve Mrs. Orson P. Allen ile aynı gemide yola karı-koca yola çıkmışlar ve 9 Aralık 1855 tarihinde İzmir'e gelmişlerdir.

Misyonerlik çalışmalarına ilk önce 5 Nisan 1856 tarihinden itibaren Diyarbakır'da başlamışlar⁵⁴, ancak buranın havasının sağlık durumlarına elverişli olmamasından dolayı⁵⁵, çalışma yerlerini değiştirmeye karar vermişler ve 1858 yılında 37 yıl boyunca onların evi olacak olan Bitlis'e gitmişler ve burada Amerikan Board adına yeni bir istasyon açmışlardır. Mr. Knapp burada çok iyi derecede Ermenice öğrenmiş ve bu dilde vaaz veren bir din adamı olmuştur. 1864 yılında burada bir kilise açmış, ardından şehirde okullar açmışlardır. 1868 yılında Bitlis'te aralarına katılan ve Bitlis Kız Okulu'nda başarılı çalışmalar yapan Ely kardeşler ile tanışmışlardır. Knapp ailesi burada daha sonra misyoner olacak olan bir erkek ve bir kız çocuğu sahibi olmuşlardır.

Mr. Knapp, 1883'te, Van'da misyoner olarak görev yapan G. C. Raynolds ile birlikte bir gezinti sırasında, bölgede bir Kürt aşiret reisi olan Musa Bey ve adamları tarafından saldırıya uğramıştır. Knapp ailesi sağlık durumundan dolayı Bitlis'te görev yaptıkları süre içerisinde birincisi 1867-1868, ikincisi 1885-1887 yılları arasında olmak üzere iki defa Amerikada/ülkelerinde izin kullanmışlardır. George Knapp'ın 12 Mart 1895 tarihinde ölümünden sonra 18 Temmuz 1896 tarihinde Mrs. Knapp Amerika'ya dönünceye kadar burada hizmet vermiştir. Amerika'ya döndükten sonra emekliye ayrılmış ve 21 Ağustos 1909 tarihinde Colorado Springs'te hayatını kaybetmiştir.

Mr. Knapp, Bitlis'te görev yaptığı süre içerisinde istasyon içerisinde 21 dış istasyon açmış ve dönem dönem buralara ziyaretlerde bulunmuştur. 12 Mart 1895 tarihinde hayatını kaybeden Mr. Knapp, eşini çalışmalarında yalnız bırakmıştır. Ancak ölümüne kadar bütün

⁵⁴ *Report of the American Board*, 1856, s.106.

⁵⁵ 1854 yılının yaz dönemini Mr. ve Mrs. Dunmore'un Arabkir'de, Mr. ve Mrs. Walker'ın Antap'te geçirmesi uygun görülmüştür. Mr. Knapp ve ailesi, 1857 yılında yazın en sıcak üç ayını Dr. Nutting ve ailesi ile birlikte Hani'de geçirmişlerdir. *Report of the American Board*, 1854, s.99; *Report of the American Board*, 1857, s.80.

buralarda yürüttükleri çalışmaları sadakatle ve etkili bir şekilde yerine getiren bir misyoner çift olmuşlardır.

Rev. ve Mrs. Knapp'ın; Arthur Churchill (D.1859-Ö.23 Ekim 1862), Elizabeth (D.9 Şubat 1861-9 Ekim 1863), George P. (D.13 Haziran 1863-Ö.Ağustos 1915), John Herbert (24 Ekim 1865), Grace Higley (D.21 Kasım 1870) ve Edith L. Melvin (D.2 Kasım 1874) adlarında 6 çocuğu dünyaya gelmiştir. Bunlardan George Perkins⁵⁶ ve Grace H. de anne ve babası gibi misyoner olarak görev yapmışlardır. Mr. Knapp'ın 12 Mart 1895 tarihinde ölümünden bir yıl sonra Mrs. Knapp Amerika'ya dönmüş ve sağlık durumunun çalışmaya elvermemesinden dolayı emekliye ayrılmış ve uzun süren bir hastalık döneminden sonra 1909 yılında hayatının kaybetmiştir.

Rev. ve Mrs. Knapp'ın oğullarından George Perkins de anne ve babası gibi Doğu Türkiye Misyonu'nda Amerikan Board'a bağlı bir misyoner olarak çalışmış, çalışmalarının uzun bir dönemini Harput ve Bitlis istasyonlarında geçirmiş, ancak 1915 yılında Diyarbakır'da görevlendirilmiş, buradaki çalışmaları uzun sürmemiş ve 10 Ağustos 1915'te burada hayatını kaybetmiş ve yine buraya gömülmüştür.

Mr. Henry Lobdell ve Mrs. Lucy C. Lobdell

Dr. ve Mrs. Lobdell 29 Kasım 1851'de Boston limanından görev yerleri Musul'a gitmek için ayrıldılar ve 8 Mayıs'ta şehre geldiler. Çiftin yolculuğu 76 gün sürmesine rağmen Cebelitarık, Malta, İzmir, Beyrut, Lazkiye, Halep, Antep ve Diyarbakır'da zaman geçirdiler. Bu durumu Dr. Lobdell; *Gecikmelerimiz kurtuluşumuzdu. Özen gösterilmemiş olması durumunda Mrs. Lobdell ve başka küçük yolcunun bu yolculuğa dayanamayacağına tam olarak ikna oldum. Türkiye'nin bu kesiminde hiç kimse, büyük bir tedbir olmadan güvenle seyahat edemez.* İfadeleriyle açıklamaktadır. Ancak Amerikan Board yetkilileri alınan tedbirler ve uygun mevsimde yapılacak yolculukların güvenli olabileceğini belirtmektedirler. Bütün bunlara rağmen Dr. ve Mrs. Lobdell'in yolculukları esnasında İskenderun'dan Antep'e yolculuklarının bir bölümünde sıkıntı yaşamışlardır. Buna rağmen sağlıklı bir şekilde Musul'a ulaşmışlardır. İskenderun'dan Antep'e giderken bir Pazar gününü de Kilis'te geçirmişlerdir. Nisan ayında geldikleri Antep'te Dr. Lobdell'in, Dr. Azariah Smith'in yerini alması için talep olmuştur. Bunun için kendisine, bir gecede 420 kişinin imzaladığı bir dilekçe verilmiş, ancak Dr. Lobdell buna olumsuz cevap vermiştir. Bu talep ikinci kez kendisine yapıldığında yine

⁵⁶ Mr. George Perkins Knapp Diyarbakır'da ölmüştür.

olumsuz cevap vermiştir. Dr. Lobdell kısa süreliğine de olsa büyük bir zevkle Urfa'da da ikamet etmiştir⁵⁷.

Dr. Lobdell ve eşi Musul'a yaptıkları bu yolculukta 10 gün de Diyarbakır'da geçirmişlerdir. Burada kaldıkları süre boyunca Mr. Dunmore ile birlikte taşlanmışlardır. Gerçekte hayatlarını kaybedebilirlerdi. (Buradaki bilgiyi doğrulamak için Missionary Herald, 1852, s.234'de bak). Burada Mr. Dunmore ile birlikte katılımcı sayısı 60 ile 90 arasında değişen vaazlara katıldı. Bay ve Bayan Lobdell, 120 tane şişirilmiş keçi postunun yan yana dizilmesinden yapılmış bir sandalla 4 gün Dicle nehrinden aşağıya Musul'a doğru korku içinde bir yolculuk yaptılar⁵⁸.

1853 yılının en sıcak yaz aylarını Mr. Lobdell'in Urmiye'de geçirmesi kararlaştırılmıştır⁵⁹. Bu karar üzerine Haziran ayında yolculuğuna başlayıp Kürdistan'ı geçerek İran'a bir gezi yapmıştır. Gezinin amacı bir yandan sağlığına katkı sağlamak, bir yandan İncil'i insanlara anlatmak, bir yandan da bölgeyi keşfetmektir. Gezisi esnasında takip ettiği güzergâhların bazı bölümlerine, yolcuların hayatları için tehlikeli olmasından dolayı, daha önce hiçbir Amerikalı veya Avrupalı uğramamıştır. Hatta buralardan geçerken kendisi bile hayatını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Aslında o dönemde misyonerler tarafından Urmiye'ye giden hiçbir yol güvenli olarak görülmemektedir. Dönüş yolunda Nasturi bölgesinin dağlık alanlarından geçmiş, Gavar'dan geçerken Nasturi Misyonu'nda görevli Coan ve Rhea ona eşlik etmişlerdir. Musul'un sıcak yaz mevsiminden sonra yolculuğu esnasında geçtiği yüksek kısımlardaki yerleşim yerleri ve Urmiye'deki sıcaklık değişimi Dr. Lobdell'in sağlığını daha da olumsuz etkilemiştir⁶⁰.

25 Mart 1855'de henüz hayatının baharında olan Dr. Lobdell, 28 yaşında hayatını kaybetmiş ve şehir surlarının 1 mil uzağında Dr. Grant'ın da yattığı mezarlığa defnedilmiştir⁶¹.

Mr. Dwight W. Marsh ve Mrs. Julia W. Marsh

Rev. Dwight Whitney Marsh, 11 Mayıs 1823'te dünyaya geldi. 1842'de Williams, 1849 yılında Union Koleji'nden mezun oldu. 7 Aralık 1849'da Boston'dan yola çıktı ve 29 Mart 1850 tarihinde Musul'a ulaştı. 1852'de ülkesine döndü ve evlendikten sonra yeniden 7

⁵⁷ Urfa'dan gönderdiği raporlarda, şehrin tarihi hakkında bilgi vermenin yanında, buranın misyonerler tarafından neden biran önce işgal edilmesi gerektiğini de yazmaktadır. *Report of the American Board*, 1852, s.81-82.

⁵⁸ *Report of the American Board*, 1852, s.83.

⁵⁹ *Report of the American Board*, 1853, s.83.

⁶⁰ Bu geziyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. *Report of the American Board*, 1854, s.102; *The Missionary Herald*, Vol.XLIX, No:1, January 1853.

⁶¹ *Report of the American Board*, 1855, s.77.

Ocak 1853'de Boston'dan yola çıkarak aynı yılın 9 Mayıs'ında Musul'a geldi⁶². 1860 yılı yaz aylarında yeniden ülkesine döndü. 1862'de emekliye ayrıldı. 18 Haziran 1896 tarihinde hayatını kaybetti.

Eşi Mrs. Julia W. Marsh, Haziran 1829'da dünyaya geldi. Ekim 1852'de Mr. Marsh ile evlendikten sonra onunla birlikte Boston'dan yola çıkarak 9 Mayıs 1853'te Musul'a geldi. 12 Ağustos 1859'da Musul'da öldü. 1857'de Waldo isimli bir çocuğu dünyaya geldi. Ancak 1859 yılının 5 Mayıs'ında öldü.

Dr. David H. Nutting ve Mrs. Mary E. Nichols Nutting

1829'da Randolph Centre'de doğan Rev. David Hubbard Nutting, mesleki hayatı için kendini Ohio, Philadelphia ve New York'ta hazırladı. Eşi Mrs. Mary Elizabeth Nichols Nutting, Ocak 1830'da Haverhill'de dünyaya geldi. Eşi Dr. David H. Nutting ile tanıştığında Bradford Academy'de idi. 1854 yılı yazında Dr. Nutting ile evlendi.

Bölgenin duyduğu tıbbi misyoner ihtiyacından dolayı Amerikan Board tarafından eşiyile birlikte Diyarbakır'a görevlendirildi. 8 Ağustos 1854'te 3 aile ile birlikte Boston'dan yola çıktı ve 25 Eylül 1854'te İzmir'e, 30 Kasım 1854'te de Diyarbakır'a ulaştı⁶³. Buraya gelir gelmez hemen mesleğini icra etmeye başladı. Burada geçirdiği ilk bir yılda 1350 farklı hastaya dispanserde, 350 hastaya da bizzat evlerine giderek hizmet verdi. Ayrıca Diyarbakır'daki Pazar okulunun erkek çocukların eğitim gördüğü bölümünde de görev aldı. Ancak en yararlı çalışmalarından biri Antep, Urfa, Harput⁶⁴, Arapkir gibi çevre istasyonlardaki diğer misyonerlerin yardım çağrılarına cevap vermek oldu. Böyle bir talep yüzünden 1859 yılından itibaren bir buçuk yıl Bitlis'te yeni bir istasyon kurma çalışması yürüten Mr. G. C. Knapp'a yardım ederek, birkaç yıl sonra yine birkaç ayını Urfa ve çevresinde geçirmiştir⁶⁵.

10 yıl Diyarbakır'da hizmet verdikten sonra 1864 yılında ailesiyle birlikte Urfa'ya nakledildi. Burada ancak bir yıl hizmet verdikten sonra, sağlık nedenlerinden dolayı 1865 yılında Amerika'ya gittiler ve uzun bir süre 1868 yılı yazına kadar burada kaldılar. Tekrar

⁶² Bu yolculukları esnasında onlara Rev. Augustus Walker ve Mrs. Eliza M. Walker eşlik etmiştir. *Report of the American Board*, 1853, s.42.

⁶³*Report of the American Board*, 1854, s.99; *The Missionary Herald*, Vol.L, No:12, December 1854, s.389; *The Missionary Herald*, Vol.LI, No:8, August 1855, s.233.

⁶⁴ Amerikan Board'un misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde önemli bir merkezi olan Harput'taki Amerikan koleji ve yürütülen çalışmalar için bkz. Ayşegül Kuş, "The Activities of the American Board in Harput with the Observations of Traveller Henry Fanshawe Tozer: The Euphrates (Firat) College", *History Studies*, 8/4, 2016, ss. 103-116.

⁶⁵Nutting ve ailesi bir buçuk yıl Bitlis'te kaldıktan sonra 31 Ekim'de Diyarbakır'a döndü. *PABCFM, Reel 676, No:302*.

dönüşlerinde nakledildikleri Antep'e 7 Temmuz 1868'de geldiler. Aynı yıl içinde daha önceden kapatılmış olan bir merkezi açmak için Halep'e çağrıldılar. Hayatlarının bir kısmını Halep'te, bir kısmını da Antakya'da (1872) geçirmeye başladılar. Ancak gücünü kaybetmeye başladığını görünce 1873 yılında yeniden Antep'e döndü. Ancak 1875'te Amerika'ya dönmek için zorlandı ve ülkesine döndü ve bir yıl sonra Amerikan Board ile olan bağlantısını keserek doğduğu yer olan Randolph Centre'ye gitti ve burada yıllarca doktor olarak hizmet verdi. 5 Ekim 1916 tarihinde doğduğu yerde hayatını kaybetti.

Eşi Mrs. Nutting ise hayatını burada devam ettirdi ve 100 yaşında iken 31 Ekim 1929'da burada hayatını kaybetti. Mrs. Nutting 3 erkek ve iki kız olmak üzere Frederick, George, Charles, Nellie ve Marua isimlerinde 5 çocuk dünyaya getirdi.

Mr. Augustus Walker ve Mrs. Eliza M. Harding Walker

Rev. Augustus Walker 13 Ekim 1822'de Medeway'de doğdu. 1849 yılında Bangor, 1852 yılında da Andover Seminary'den mezun oldu. 13 Ekim 1852 tarihinde Eliza M. Harding ile evlendi.

Çift 7 Ocak 1853'te Boston'dan atandıkları Osmanlı ülkesinde misyoner olarak çalışmak için yola çıktılar ve 9 Şubat 1853'te İzmir'e geldiler. Mart 1853 tarihinde Antep'e, 27 Nisan 1853 tarihinde Diyarbakır'a geldiler, ancak çok geçmeden Antep'e gittiler. Burada da fazla kalmadan yeniden 8 Kasım 1853 tarihinde yeniden Diyarbakır'a döndüler. 1 Mayıs 1854'e kadar burada kaldılar. Kasım 1854'te yeniden Diyarbakır'a döndüler. Sağlık nedeniyle aile 1860 yılı yazını Arapkir ve Harput'ta geçirmişlerdir⁶⁶.

Mrs. Walker 1863'te, Rev. Walker ise 6 Haziran 1864'te Amerika'da izin kullanmak için şehirden ayrıldılar. 19 Ağustos 1865 tarihine kadar ülkelerinde kaldıktan sonra 21 Kasım 1865 tarihinde yeniden Diyarbakır'a döndüler.

4 çocuk sahibi olan Mr. Walker 13 Eylül 1866 tarihinde koleradan Diyarbakır'da hayatını kaybetti. Mrs. Walker eşinin ölümünden sonra 1867'de Amerika'ya döndü. 1868 yılında misyoner çocuklarının bakımına yardımcı olmak için atandı. 15 Ocak 1906 tarihinde Auburdale'de öldü.

Mr. William Frederic Williams, Mrs. Harriet B. Harding ve Mrs. Sarah Pond Williams

⁶⁶PABCFM, Reel 676, No:302.

Bir Amerikan Board misyoneri olan ve Çin’de görev yapan S. Wells Williams’ın kardeşi olarak 11 Ocak 1818 yılında Utica’da dünyaya geldi. 1846 yılında Auburn Seminary’den mezun olduktan sonra 10 Ağustos 1848’de Sarah Pond ile evlendi. 3 Ocak 1849 tarihinde Boston’dan yola çıktı ve Mart 1849’da Beyrut’a geldi. 1850 yılında Musul’a gitti. 1857 yılına kadar burada görev yaptıktan sonra aynı yıl Amerika’ya döndü 25 Aralık 1857’de ölecek olan H. B. Harding ile evlendi. 7 Temmuz 1857 tarihinde⁶⁷ tekrar Osmanlı ülkesine gelmek için Boston’dan yola çıktı ve 4 Eylül 1857’de İzmir’e geldi. Ekim 1857’de Musul’a gitti. 9 Kasım 1858 tarihinde Mardin’e nakledildi ve 30 Aralık 1858’de şehre geldi. 1860- Temmuz 1861 dönemini ülkesinde geçirdi. Tekrar Osmanlı topraklarına döndü. 4 Ekim 1861 tarihinde İstanbul’da Mrs. Caroline Barbour ile evlendi ve aynı yılın Kasım ayında Mardin’e döndü. İkinci eşini kaybettikten sonra 11 Ekim 1866 tarihinde Clara C. Pond ile evlendi. 14 Şubat 1871 tarihinde Mardin’de tüberkülozdan öldü.

İlk eşi Mrs. Sarah Pond, Mr. Williams ile 10 Ağustos 1848’de evlendikten sonra 3 Ocak 1849’da Boston’dan yola çıktı ve aynı yılın Mart ayında Beyrut’a geldi. Bir yıl sonra Musul’a gitti. Ancak 1 Temmuz 1854 tarihinde Musul’da hayatını kaybetti. Mrs. Williams rahatsızlandıktan sonra eşi Mr. Williams onun sağlığını düzeltmek ümidiyle Haziran ayında Dr. Lobdell ile birlikte Urmiye’ye gitmek için yola çıkmış, Revanduz’da İran’dan gelen Dr. Wright ile buluşmuşlar, ancak yolculuk esnasında Mrs. Williams doktorların ümit vermeyeceği ölçüde rahatsızlanmış ve 1 Temmuz günü çalıştığı istasyondan 13 saat mesafede Zab’da hayatını kaybetmiş ve şehir surlarının dışına gömülmüştür⁶⁸.

İkinci eşi Mrs. Harriet B. Harding, 1857 yılının yaz aylarında Mr. Williams ile evlendi ve onunla birlikte 7 Temmuz 1857 tarihinde Boston’dan Osmanlı ülkesine gelmek için yola çıktı. 4 Eylül 1857 tarihinde ulaştığı İzmir’den Kasım ayı içinde Musul’a gitti. Ancak kısa süre sonra aynı yılın 25 Aralıkta Musul’da hayatını kaybetti.

Eşlerinden Caroline P. Barbour Williams, 24 Şubat 1835’te Philadelphia’da dünyaya geldi. 1857 yılında Rev. J. G. Bliss tarafından kendi çocuklarına eğitim vermek için İstanbul’a getirildi. Ancak geldikten sonra şehirdeki bütün misyoner çocuklarına eğitim vermeye başladı. Burada 4 Ekim 1861 tarihinde Mr. Williams ile evlendi ve onunla birlikte aynı yılın Kasım ayında Mardin’e gitti. 15 Ocak 1865 tarihinde Harput’ta hayatını kaybetti.

Üçüncü eşi Mrs. Clara Catherine (Kate) Pond, 28 Ağustos 1831 tarihinde doğdu. 10 Eylül 1864 tarihinde New York’tan yola çıktı ve 15 Ekim 1864’te İstanbul’a geldi. Buradan

⁶⁷ *The Missionary Herald*, Vol.LIV, No:1, January 1858, s.5.

⁶⁸ *Report of the American Board*, 1854, s.102.

aynı yılın Kasım ayında Harput'a gitti. 11 Ekim 1866 tarihinde Mr. Williams ile evlendikten sonra 1866-1871 yılları arasında Mardin'de kaldı. Eşini kaybettikten ülkesine döndü ve 1871-1875 arasını burada geçirdi. 23 Ekim 1875 tarihinde öğretmenlik yapmak amacıyla İstanbul'a gelmek için New York'tan yola çıktı ve aynı yılın Kasım ayında şehre geldi. 1883 ya da 1884 yılında emekliye ayrıldı. 23 Ocak 1895 tarihinde öldü.

Mr. Williams'ın çocuk sahibi olduğu tek eşidir. İki çocuğu dünyaya geldi. Sophie 25 Nisan 1870'de dünyaya geldi. William Frederick ise babasının ölümünden 6 ay sonra 1871 yılında dünyaya geldi.

Asur Misyonu'nunda kurulan dış istasyonlarda da merkez istasyonlarda görevli misyonerlerin denetiminde olmak üzere, yürütülen çalışmalarda yerli halktan istifade etmeye büyük önem verilmiştir. Yerli yardımcı sınıfında genelde atanmış ya da atanmamış papaz ve vaizler, okullarda görev yapan bay-bayan öğretmenler ile diğer yardımcıları yer almıştır. Diyarbakır'ın bir merkez istasyon olduğu 1851-1860 yılları arasında bu misyon bölgesinde kurulan dış istasyonlar ve buralarda görev yapan yerli çalışanlar hakkındaki sayısal veriler şöyle tespit edilmiştir⁶⁹:

Yıllar	Dış İstasyonlar ⁷⁰	Çalışanlar	Kurumlar
1851	Khandak	-	3 öğrencili 1 okul
	Bartoley	-	5 öğrencili 1 okul
1852	Hani (D)	1 yardımcı	10 öğrencili 1 okul
1853	Hani (D)	1 yardımcı	-
1854	Hani (D)	1 yardımcı ⁷¹	6 öğrencili 1 okul
1855	Hani (D)	1 vaiz	8 öğrencili 1 okul
	Kutturbul (D)	-	10 öğrencili 1 okul
1856	Hani (D)	-	-
	Kutturbul (D)	-	-
	Azakh	1 yardımcı	-
1857 ⁷²	Naherwan (M)	1 öğretmen	10 erkek öğrencili 1 okul
	Maraha (M)	1 vaiz	15 erkek öğrencili 1 okul
	Hani (D)	1 vaiz, 1 öğretmen	12 erkek 6 kız öğrencili 1 okul
	Kutturbul (D)	1 öğretmen	12 erkek 3 kız öğrencili 1 okul

⁶⁹PABCFM, *Reel 522*, No: 3, 4, 5, 7, 8, 11, 14, 15, 17-18, 24-25, 27, 33-34, 39, 58, 62; *Reel 676*, No:30-31, 54, 36, 68; *Report of the American Board*, 1854, s.99; *Report of the American Board*, 1857, s.79;

⁷⁰ Dış istasyonların bağlı olduğu istasyonların isimleri parantez içinde baş harfleriyle gösterilmiştir. B:Bitlis D:Diyarbakır, M:Musul, Mr. Mardin.

⁷¹ Stepan isimli bir şahıs burada hem öğretmen hem de vaiz olarak görev yapmaktadır. PABCFM, *Reel 522*, No:5.

⁷² Bu yıl içerisinde dış istasyonlarda görev yapan yerli yardımcıların isimleri belgelerde şöyle verilmiştir: Shemmas Ishac (vaiz ve öğretmen), B. Stepan (vaiz), Mugırdıç (öğretmen), Abdinoor (vaiz ve öğretmen), Hohannes (öğretmen ve toplantı şefi). PABCFM, *Reel 552*, No.11.

	Çermik (D)	1 öğretmen	15 erkek 2 kız öğrencili 1 okul
1858 ⁷³	Naherwan (M)	1 öğretmen	6 erkek öğrencili 1 okul
	Mar Aha (M)	1 vaiz, 1 öğretmen	20 erkek öğrencili 1 okul
	Shakh (M)	1 vaiz	-
	Hani (D)	1 vaiz, 1 öğretmen ⁷⁴	14 erkek 9 kız öğrencili 1 okul
	Kutturbul (D)	1 öğretmen ⁷⁵	15 erkek 8 kız öğrencili 1 okul
	Çermik ⁷⁶ (D)	1 öğretmen	12 erkek 4 kız öğrencili 1 okul
	Hazro ⁷⁷ (D)	1 catechists	-
	Kulluth (Mr.)	1 öğretmen	35 erkek, 8 kız öğrencili 1 okul
1859 ⁷⁸	Naherwan (M)		
	Mar Ahar (M)		
	Hani (D)	1 vaiz 1 yardımcı	-
	Kutturbul (D)	1 vaiz	-
	Çermik (D)	1 yardımcı	-
	Hazro	1 yardımcı	-
1860 ⁷⁹	Maraha (M)	1 vaiz, 1 öğretmen ⁸⁰	15 erkek 1 kız öğrencili 1 okul
	Naherwan (M)	1 vaiz ⁸¹	12 erkek öğrencili 1 okul
	Shakh (M)	1 vaiz ⁸²	7 erkek öğrencili 1 okul
	Hani (D)	1 vaiz, 1 öğretmen ⁸³	15 erkek, 6 kız öğrencili 1 okul
	Kutturbul (D)	1 vaiz ⁸⁴	14 erkek, 3 kız öğrencili 1 okul
	Çermik ⁸⁵ (D)	1 öğretmen ⁸⁶	9 erkek öğrencili 1 okul
	Hazro (D)	-	-
	Bakırmadeni ⁸⁷ (D)	-	-
	Siirt (D)	-	-
Kullut (Mr)	1 vaiz ⁸⁸	31 erkek öğrencili 1 okul	

⁷³ Bu yıl içerisinde dış istasyonlarda görev yapan yerli yardımcıların isimleri belgelerde şöyle verilmiştir: Naherwan: Ros Efhaia (öğretmen); Mar Aha: Shemmas Ishac (vaiz); Shakh: Nasturi Piskoposu-sonradan sürüldü (vaiz); Hani: B. Stepan (vaiz), Nicoos (öğretmen); Kutterbul: Abdulnoos (vaiz ve öğretmen); Çermik: Hoohannes (öğretmen); Hazro: Dini kitap okutucusu Mugrdich; Kullut: Saado Peripehan (vaiz ve öğretmen). PABCFM, *Reel 552*, No:15.

⁷⁴ Vaizin ismi B. Stepan, öğretmenin ismi Nicoos olarak verilmektedir. PABCFM, *Reel 522*, No:15.

⁷⁵ Burada hem öğretmen hem de vaiz olarak görev yapan kişinin adı Abdulnoor olarak verilmiştir. PABCFM, *Reel 522*, No:15.

⁷⁶ Burada görev yapan öğretmenin adı Ohannes olarak verilmektedir. PABCFM, *Reel 522*, No:15.

⁷⁷ Burada ismi Mıgırđıç olarak verilen ve dini kitap okutan bir kişinin varlığından bahsedilmektedir. PABCFM, *Reel 522*, No:15.

⁷⁸ *Report of the American Board*, 1860, s.77-78.

⁷⁹ PABCFM, *Reel 676*, No:5; *Report of the American Board*, 1861, s.58. Dış istasyonlardan Bakır Madeni, Hazro ve Siirt'in ihtiyaçları geçici olarak temin edilmiştir.

⁸⁰ Vaiz olarak Shemmas Ishak, öğretmen olarak Keohannes isimleri verilmektedir. PABCFM, *Reel 676*, No:5.

⁸¹ Vaiz ve öğretmen olarak Kos Eshara kayıtlarda yer almaktadır. PABCFM, *Reel 676*, No:5.

⁸² Vaizin ismi Bishop Yusuf olarak verilmiştir. PABCFM, *Reel 676*, No:5.

⁸³ Vaizin ismi Stepan, öğretmenin ismi Mıgırđıç olarak verilmektedir. PABCFM, *Reel 522*, No:5.

⁸⁴ Öğretmen ve vaiz olarak görev yapan Abdulnoor isimli bir kişinin varlığından bahsedilmektedir. PABCFM, *Reel 522*, No:5.

⁸⁵ Burada Heohannel isimli bir şahsın öğretmen olarak görev yaptığı belirtilmektedir. PABCFM, *Reel 522*, No:5.

⁸⁶ Görev yapan öğretmenin ismi kayıtlarda Heohannel olarak verilmektedir.

⁸⁷ Belgelerde burada görev yapan Toma isimli bir yerli yardımcıdan bahsedilmekte. PABCFM, *Reel 676*, No:5.

⁸⁸ Hem vaiz hem öğretmen olarak Elias isimli yerli çalışanın ismi belirtilmektedir. PABCFM, *Reel 676*, No:5.

	Muş (B)	1 papaz ⁸⁹	-
--	---------	-----------------------	---

3.Asur Misyonu'nda Yürütülen Faaliyetler

Asur Misyonu içinde teşkil edilmiş istasyon ve dış istasyonlarda yürütülen dini çalışmalar çerçevesinde oluşturulan dini mekânlar ve bu mekânlarda hizmet verilen cemaatlerin sayısı aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir⁹⁰:

Yıl	İstasyonlar	Kilise	Kilise Üyesi	İbadet Yeri	Ortalama Cemaat
1851	Musul	1	8	1	16
	Diyarbakır	1	3	1	50
1852	Musul	1	10	1	18
	Diyarbakır	1	3	1	50
1853	Musul	1	-	1	-
	Diyarbakır	1	-	1	-
1854	Musul	1	12	2	27
	Diyarbakır	1	11	1	135
1855	Musul	1	12	1	34
	Diyarbakır	1	18	2	150
1856	Musul	1	16	1	41
	Diyarbakır	1	33	2	160
1857	Musul	1	18	1	40
	Diyarbakır	1	56	2	170
1858	Musul	1	21	1	55
	Diyarbakır	1	65	2	170
	Mardin	1	25	-	-
	Bitlis	1	20	-	-
1859	Musul	1	-	-	-
	Diyarbakır	1	65	2	170
	Mardin	1	-	-	-
	Bitlis	-	-	-	-
1860 ⁹¹	Musul	1	22	1	60
	Diyarbakır	1	81	1	175
	Mardin	-	-	1	65
	Bitlis	-	-	2	15

Asur Misyonu içerisinde yürütülen dini çalışmaları, Eylül 1855 tarihinden 1856 Eylülüne kadar bir yıl itibariyle diğer misyon bölgelerinde yürütülen dini çalışmalar ile kıyasladığımızda şöyle bir manzara karşımıza çıkmaktadır⁹²:

Misyon Adı	Kilise Sayısı	Kilise Üyesi
------------	---------------	--------------

⁸⁹ Papazın ismi belgelerde Rev. Simon olarak belirtilmiştir.

⁹⁰ PABCFM, *Reel 552*, No:3, 4, 5, 7, 8, 10, 14.

⁹¹ PABCFM, *Reel 676*, No:4.

⁹² PABCFM, *Reel 552*, No:395

Ermeni Misyonu ⁹³	25	607
Suriye Misyonu	3	74
Asur Misyonu	2	30

Asur Misyonu adına verilen rakamların istasyonlara göre paylaşımında her Diyarbakır ve Musul istasyonlarının her birinin merkezinde 1'er kilise bünyesinde Diyarbakır'da 18, Musul'da 12 kilise üyesi bulunmaktadır⁹⁴. Bu rakamlar diğer misyon bölgelerine göre kıyaslandığında üç misyon bölgesi içerisinde Asur Misyonu'ndaki verilerin diğerlerine kıyasla son sırada yer aldığı görülmektedir.

Asur Misyonu içerisinde dini çalışmalar için Diyarbakır ayrı bir öneme sahiptir. Şehirde bir kilisenin açılması gerektiği fikri ilk olarak 1851 yılına ait Ermeni Misyonu raporunda gündeme getirilmiştir. Bunun neticesinde Dr. Azariah Smith ölümünden hemen önce şehirde küçük bir kilise kurmuş ve kiliseye biri Ermeni, ikisi Yakubi Süryani üç üye kaydolmuştur⁹⁵. Kilisenin açılmasından bir yıl sonra burada görev yapan misyonerler şehirdeki ibadet yeri sayısının, biri Ermeniler diğeri Yakubiler için hizmet vermek üzere ikiye çıkarılmasını dillendirmeye başlamışlardır⁹⁶. Ancak şehirde dini alanda yürütülen çalışmalar beklenildiği gibi iyi gitmemiş, Dr. Smith tarafından kilise üyesi yapılan ilk üç kişiye yenileri ilave edilememiştir. Bu durumu misyonerler, aralarında Protestanlık adına misyonerlik yürütülen topluluğun asimilesi kolay olmayan iki ayrı mezhebe (Ermeni ve Yakubi) mensup olmalarına bağlamışlardır⁹⁷.

Misyon bölgesinin bir diğer istasyonu Musul'da ise 3 Kasım 1851'de 8 üyeli bir kilise kurulmuştur. Kilisenin tüzüğü, Beyrut'taki kilisenin tüzüğü esas alınarak hazırlanmıştır⁹⁸.

Dini alanda yürütülen çalışmalar sadece ibadet yerlerinde verilen hizmetlerle sınırlı kalmamıştır. Bu çalışmalar dini kitap satışları ve kadınlar arasında yürütülen çalışmalar ile de desteklenmiştir. Mesela 1852 yılı itibariyle Diyarbakır'da 200 dolarlık bir kitap satışı gerçekleşirken, aynı yıl Mrs. Dunmore sayıları 20 ile 30 arasında değişen ve tamamı anne kadınlardan oluşan bir İncil sınıfı oluşturmuştur⁹⁹. 1854'te de Diyarbakır merkezde 100

⁹³ Bu kısımda belgeler İstanbul merkezli yürütülen çalışmaları Ermeni Misyonu ve Türk Misyonu olarak ikiye ayırmış ve rakamları ayrı ayrı vermiştir. Ermeni Misyonu içinde 17 kilise, 346 kilise üyesi verilirken, Türk misyonu içinde 8 kilise, 261 kilise üyesi vermiştir.

⁹⁴ *Report of the American Board*, 1856, s.109.

⁹⁵ *Report of the American Board*, 1851, s.87. Bu rakamlar *The Missionary Herald*'da ikisi Ermeni, biri Süryani olarak verilmektedir. *The Missionary Herald*, Vol.XLVII, No:6, June 1851, s.212.

⁹⁶ *Report of the American Board*, 1853, s.81.

⁹⁷ *Report of the American Board*, 1853, s.80-81.

⁹⁸ *Report of the American Board*, 1852, s.84.

⁹⁹ *Report of the American Board*, 1853, s.80-81.

dolarlık bir dini kitap satışı gerçekleştirilmiştir¹⁰⁰. 1856 yılı itibariyle ise 400 kitap, 50 İncil ve 148 Ahit satılmıştır¹⁰¹.

Dini kitapların satışları sadece şehir merkezi ile sınırlı tutulmamış, çevre bölgelerdeki yerleşim yerlerinde de ağırlıklı olarak İncil olmak üzere Hıristiyanlıkla ilgili kitapların dağıtımını gerçekleştirilmiştir¹⁰². 1857'de de Diyarbakır'da her hafta düzenli olarak kadınlar toplantısı yapılmaya önem verilmiştir. Mrs. Nutting ve Mrs. Knapp'ın Mrs. Walker'a yardımlarıyla sıcak yaz günleri hariç her hafta düzenli olarak bu toplantılar yapılmıştır. Hatta yıl içinde toplantılara katılanların sayısı 40'ı geçmiştir¹⁰³. Sadece Diyarbakır'da değil, yine aynı şekilde 1856 yılı itibariyle Musul'da 460 dini kitap ve 333 dini broşür/risale dağıtılmıştır. Broşürler ücretsiz verilirken, kitaplar genelde parayla satılmıştır¹⁰⁴.

Dini çalışmalar sadece merkez istasyonlarda değil, buralara bağlı dış istasyonlarda da yürütülmüştür. Bu esnada misyoner kayıtlarında nüfuslarının yarısının Ermenilerden oluştuğu belirtilen¹⁰⁵ Diyarbakır'a 36 mil uzaklıktaki Hani ve 50 mil uzaklıktaki Çüngüş'ten vaaz verilmesi için talepler gelmeye başlamıştır. Talep üzerine Diyarbakır merkezde görev yapan yerli yardımcılardan ve aslen Hanili olan Stephan burada vaaz vermek için görevlendirilmiştir. Ancak hem eleman hem de para yokluğu nedeniyle Çüngüş'ten gelen talebe olumlu cevap verilememiştir¹⁰⁶. Hani'deki dini çalışmalar 1853 yılında yerli yardımcılardan ve Bebek Semineri mezunlarından Baron Stepan tarafından devam ettirilmiş, verdiği vaazlarda 10 ile 15 kişi arasında değişen sayıda dinleyicinin katıldığı, çalışmalarının neticesinde 4 ya da 5 ailenin Protestanlaştırıldığı kaydedilmektedir¹⁰⁷. Bu çalışmalarda ilerleyen yıllarda bir adım daha ileri gidilerek Hani'de bir kilise açılması yönünde çalışmalar da başlatılmıştır¹⁰⁸.

Asur Misyonu sınırları içinde yürütülen bir önemli faaliyet alanı da eğitim olmuştur. Eğitim alanındaki çalışmalar ağırlıklı olarak ilkokullar seviyesinde devam ettirilmiştir. Dolayısıyla elde edilen istatistiki bilgiler misyon bölgesi içerisinde faaliyet yürüten ilkokullar ve buralarda eğitim gören kız ve erkek öğrenci sayıları çerçevesinde yoğunlaşmıştır. Eğitim

¹⁰⁰ *Report of the American Board*, 1854, s.101.

¹⁰¹ *Report of the American Board*, 1857, s.81.

¹⁰² *Report of the American Board*, 1858, s.61.

¹⁰³ *Report of the American Board*, 1857, s.80.

¹⁰⁴ *Report of the American Board*, 1856, s.109.

¹⁰⁵ Kayıtlarda bu iki yerleşim yeri de *Ermeni kasabası* olarak verilmektedir.

¹⁰⁶ *Report of the American Board*, 1852, s.84.

¹⁰⁷ *Report of the American Board*, 1853, s.83; Yerli yardımcı Stepan'ın Hani'den ayrılması için hükümet yetkililerinden emir verilmesine rağmen buradan ayrılmayıp öğretmen ve vaiz olarak çalışmalarına devam etmiştir. *Report of the American Board*, 1854, s.101.

¹⁰⁸ *Report of the American Board*, 1856, s.109.

alanında yürütülen çalışmalar neticesinde Asur Misyonu sınırları içerisinde yürütülen laik eğitim faaliyetlerinin 1851-1860 yılları arasındaki verileri şöyle tespit edilmiştir¹⁰⁹:

Yıl	İstasyonlar	İlkokul	Erkek Öğrenci	Kız Öğrenci	Diğer Öğrenci	Toplam Öğrenci
1851	Musul	4	18	20	-	38
	Diyarbakır	1	15	-	-	15
1852	Musul	2	13	12	-	25
	Diyarbakır	2	16	-	-	16
1853 ¹¹⁰	Musul	1				25
	Diyarbakır	1				40-50
1854 ¹¹¹	Musul	5	120	17		137
	Diyarbakır	2	35	15		50
1855	Musul	6	130	30		160
	Diyarbakır	2	50	15		65
1856 ¹¹²	Musul	9	150	72		222
	Diyarbakır	2	55	15		70
1857 ¹¹³	Musul	5	70	30		100
	Diyarbakır	5	60	45		105
1858 ¹¹⁴	Musul	8	110	65	-	175
	Diyarbakır	3	80	40	-	120
	Mardin	1	25	10	-	35
	Bitlis	-	-	-	-	-
1859	Musul					
	Diyarbakır	3	80	40	-	120
	Mardin	-	-	-	-	-
	Bitlis	-	-	-	-	-
1860 ¹¹⁵	Musul	8	85	40	-	125
	Diyarbakır	3	65	40		105
	Mardin	1	6	5	-	11
	Bitlis	-	-	-	-	-

¹⁰⁹ PABCFM, *Reel 552*, No:3, 4, 5, 7, 8, 10, 14.

¹¹⁰ Bu yıla ait veriler Yıllık Raporlar'dan tespit edilmiştir. Raporlarda 1853 yılı itibariyle Diyarbakır'da sayıları 40 ile 50 arasında değişen öğrenciye, Musul'da ise 25 öğrenciye eğitim veren birer ilkokul gösterilmektedir. Aynı yıla ait raporun farklı bir yerinde ise Diyarbakır'daki okulda 8 ile 30 arasında değişen sayılarda öğrencinin eğitim gördüğü kaydedilmiştir. *Report of the American Board*, 1853, s.81, 83.

¹¹¹ Yıllık raporda Diyarbakır'da 40 erkek ve 20 kız öğrencinin eğitim gördüğü iki okulun mevcudiyetinden, bunlara ilaveten 20 civarında yetişkinin kendi evlerinde veya okullarda eğitim aldığından bahsedilmektedir. *Report of the American Board*, 1854, s.101.

¹¹² Bu yıla ait yıllık raporlarda Musul'da 45'i kız olan 243 öğrenciye eğitim veren 6 okulun faaliyet gösterdiği belirtilmektedir. Bu öğrencilerin 3'ünün yatılı olduğu kaydedilmiştir. *Report of the American Board*, 1856, s.109.

¹¹³ Bu yıl içerisinde okullarda görev yapan ve kilise üyesi olan 1 Musul, 3 Diyarbakır'da öğretmen gösterilmektedir. PABCFM, *Reel 552*, No:10. Ayrıca Yıllık Raporlar'da bu yıla ait Diyarbakır'da 75 öğrencinin eğitim gördüğü bir erkek okulu ve 25 öğrencinin eğitim gördüğü bir kız okulu ile 25 yetişkin kadına evlerinde bir erkek tarafından eğitim verildiği belirtilmektedir. *Report of the American Board*, 1857, s.80.

¹¹⁴ Bu yıl okullarda görev yapan ve kilise üyesi olan 3 öğretmen gösterilmektedir. PABCFM, *Reel 552*, No:14.

¹¹⁵ Bu yıl okullarda görev yapan ve kilise üyesi olan 3 öğretmen gösterilmektedir. PABCFM, *Reel 676*, No:4.

Asur Misyonu içerisinde eğitim veren okullarda genelde bölgedeki Ermeni, Yakubi ve Katolik ailelerin çocukları eğitim görmüşlerdir. Öğrencilerin birçoğu eğitimleri esnasında Protestan ibadetine asla katılmamışlardır¹¹⁶.

Amerikan Board misyonerleri Asur Misyonu içerisinde eğitim çalışmalarını başlattıkları dönemde, açılan okullarda ihtiyaç duyulan yerli elemanları da yine kendi açtıkları okullarda yetiştirmeye başlamışlardır. Mesela 1853 yılı itibariyle Diyarbakır'dan altı genç Bebek'teki Seminer'e, iki kız Hasköy'deki okula, bir kişi de Abeih'teki Seminer'e eğitim görmesi için gönderilmiştir¹¹⁷. 1858 yılı itibariyle Bebek Semineri'nden mezun olan 5 kişiden biri Asur Misyonu'nda görevlendirilmiştir. Aynı yıl Hasköy'deki yatılı kız okulu mezunlarından bir tanesi, iki kız kardeşinden biri de bu okulda eğitim gören ve Diyarbakır'da papazlık yapan Tomas'ın eşi olarak şehirde etkili çalışmalar yürütmüştür. Bu kız öğrenci Mrs. Knapp'ın gözetiminde burada kızlara eğitim veren okulun sorumluluğunu üstlenmiştir¹¹⁸.

Bu gençler buradaki eğitimlerini tamamladıktan sonra ya daha üst düzey eğitimlerine devam ettikten sonra veya bu okullardaki eğitimlerini tamamladıktan sonra yine Amerikan Board adına görevlendirildikleri merkezlerde hizmet vermişlerdir.

Asur Misyonu sınırları içerisinde yürütülen bir başka faaliyet alanı da sağlık çalışmalarıdır. Bu alandaki çalışmalar da Diyarbakır ve Musul olmak üzere iki istasyon bünyesinde yürütülmüştür. İki istasyondan özellikle Diyarbakır'da yürütülen tıbbi çalışmalar diğerine göre daha kayda değer çalışmalardır.

Diyarbakır istasyonunda bir doktorun görevlendirilmesi gerektiği fikri ilk olarak 1852 yılından itibaren gündeme gelmiştir¹¹⁹. Ancak çalışmalar, eşi Mary E. Nichols ile birlikte Dr. David H. Nutting'in burada bir tıbbi misyon başlatmak amacıyla görevlendirilmesi ile 1854 yılında başlamıştır. Dr. Nutting, gerekli tıbbi malzemelerin Diyarbakır'a gelmesiyle birlikte kiraladığı bir odada bir dispanser açarak çalışmalarına başlamış ve bu durum istasyonda yürütülen çalışmalara oldukça önemli bir katkı sağlamıştır. Hatta Mr. Walker, Diyarbakır'a döndüğünde, özellikle dini alanda, istasyonda beklediğinden daha olumlu gelişmeler olduğunu açıkça dile getirmiştir. Bu alanda verilen hizmetler neticesinde sadece Ermeni ve Yakubiler değil, Katolikler de Protestanlığa ilgi göstermeye başlamışlar, halk İncil'in ölü bir dil olan Antik Süryanice yerine Türkçe ve Arapça olarak kilisede okunmasını dahi dile

¹¹⁶ *Report of the American Board*, 1854, s.101.

¹¹⁷ *Report of the American Board*, 1853, s.81.

¹¹⁸ Bu beş kişiden bir diğeri Kayseri'de vaiz ve öğretmen olarak, bir diğeri benzer şekilde Harput'ta, biri Bilecik'te ve sonuncusu Edirne'de görevlendirilmiştir. Bunların hepsi de çok yararlı işler yapmışlardır. *Report of the American Board*, 1858, s.40, 61.

¹¹⁹ *Report of the American Board*, 1853, s.81.

getirmeye başlamışlardır¹²⁰. Bir süre sonra burada yürütülen çalışmaların halk arasında çok fazla ilgi görmesinden dolayı Dr. Nutting bütün zamanını ilaç hazırlama, dispensere gelen hastalarla ilgilenme ve gelemeyecek durumda olan hastaların evlerine giderek onlara tedavi etmekle harcamaya başlamıştır. Burada geçirdiği ilk bir yılda 1350 farklı hastaya dispenserde, 350 hastaya da bizzat evlerine giderek hizmet vermiştir. Ancak bu durumu devam ettirmek çok zor olduğu için Dr. Nutting Protestan hastalardan 1, diğerlerinden 5 kuruş olmak üzere bir kayıt ücreti almaya başlamıştır. Ayrıca hastaların kendi ilaç paralarını ödemeleri de talep edilmeye başlanınca hasta sayısı biraz azalmıştır. Dr. Nutting bu rahatlama ile birlikte Türkçe öğrenmeye de zaman ayırmış, hatta dispenseri haftada yalnızca üç gün açmaya başlamıştır¹²¹.

1856 yılının ilk yarısında sağlık alanında farklı bir uygulama olarak Dr. Nutting, İngiliz Konsolosluğu'nun talebi ve Amerikan Board örgütü ile bölgedeki misyonerlerin rızası ile yaklaşık 200 kişinin görevlendirildiği Kara Taşıma Birlikleri'nde (Land Transport Corps) de doktor olarak görev yapmıştır. Tabi bu arada dispenserdeki çalışmaları da yürütmüştür. Aynı dönemde dispenserde 1700 tıbbi müdahalede bulunmuştur. Hatta yıl içinde 6 haftalık bir boşlukta Hani ve çevresinden de 400 hastaya bakmıştır. Yıl içinde şehre bir Fransız hekim gelince, Dr. Nutting'in hasta yükü azalmış, ayrıca kendisi de en kısa zamanda kendi hastalarını yardımcısı Garabet'e bırakarak Diyarbakır ve çevresinde doğrudan misyonerlik çalışmaları yapmayı amaçlamıştır¹²².

Musul'da sağlık alanındaki faaliyetler Dr. Lobdell tarafından başlatılmış ve yürütülmüştür. Lobdell'e göre tıbbi çalışmalar, dini alanda yürütülen çalışmalar için önemli bir yardımcıdır. Doktor olduğu için Yakubiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlardan tereddüt etmeden mesleğinden hizmet almak amacıyla kendisine müracaat edenlere rahat bir şekilde İncil'i anlatabilme imkânı bulabildiğini belirtmiştir¹²³. Şehirde yürütülen sağlık çalışmaları esnasında kayda değer en önemli olay Dr. Lobdell tarafından yazılan mektupta gündeme getirilen ve 1855 yılı itibariyle şehirde çok şiddetli şekilde etkili olan kızıl hastalığıdır¹²⁴.

4.Asur Misyonu'nda Yapılan Harcamalar

¹²⁰ *Report of the American Board*, 1855, s.75-76; *Report of the American Board*, 1858, s.61.

¹²¹ PABCFM, *Reel 676*, No:302; *Report of the American Board*, 1854, s.99; *The Missionary Herald*, Vol. XXXVI, No.12, December 1840, s.389; *The Missionary Herald*, Vol.LI, No:8, August 1855, s.234. Konu için ayrıca bkz. Alan, *Amerikan Board'ın Diyarbakır'daki...*

¹²² *Report of the American Board*, 1857, s.80.

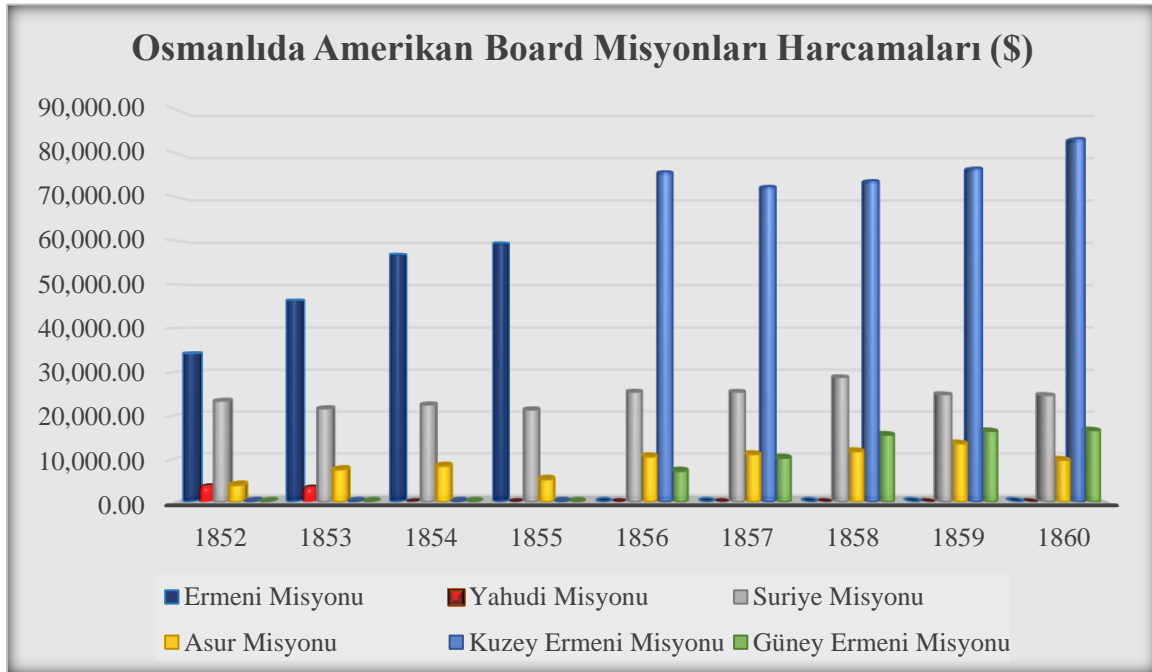
¹²³ *Report of the American Board*, 1853, s.82.

¹²⁴ *Report of the American Board*, 1855, s.77.

Amerikan Board'un Asur Misyonu'nu kurduğu 1851'den kaldırıldığı 1860'a kadar Osmanlı Devleti genelinde yaptığı harcamalar dolar cinsinden aşağıdaki gibi tespit edilmiştir¹²⁵:

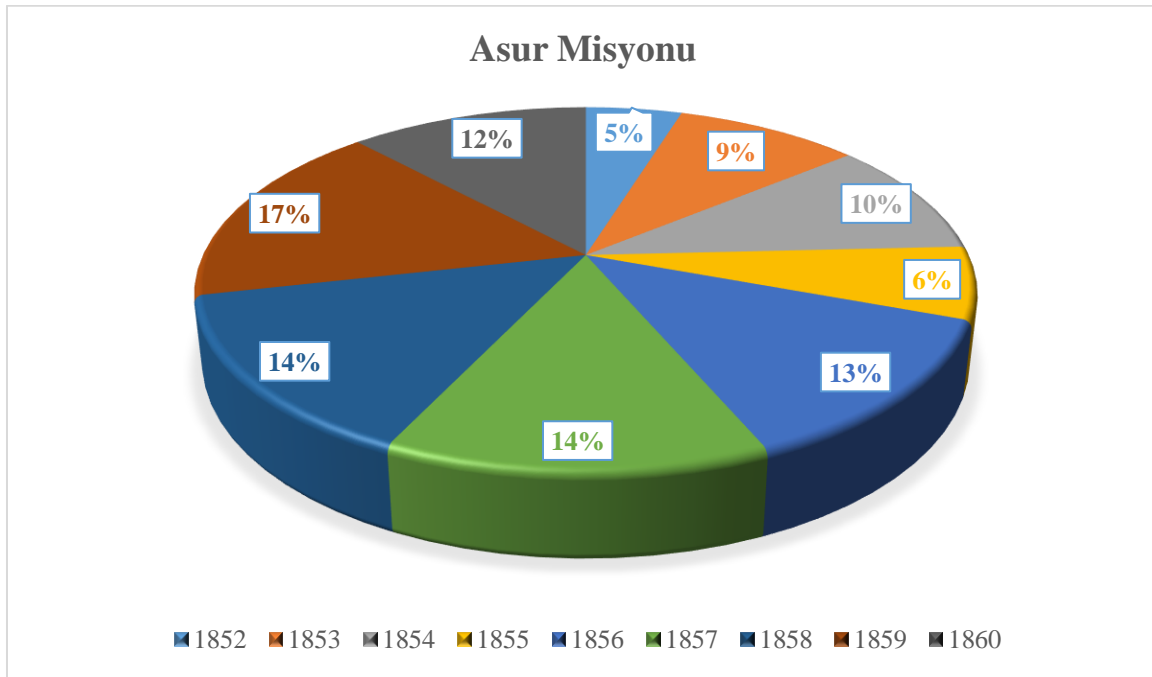
Yıl	Ermeni Misyonu	Yahudi Misyonu	Suriye Misyonu	Asur Misyonu	Kuzey Ermeni Misyonu	Güney Ermeni Misyonu
1852	34.258,14	3.711,75	23.358,39	3.890,41		
1853	46.459,51	3.426,16	21.596,37	7.502,09		
1854	56.925,68	-	22.481,16	8.322,18		
1855	59.521,27	-	21.326,30	5.228,83		
1856			25.459,53	10.505,68	75.736,08	7.135,06
1857			25.436,28	11.010,83	72.406,34	10.191,52
1858			28.870,60	11.704,40	73.711,20	15.534,64
1859			24.882,24	13.522,92	76.583,47	16.373,82
1860			24.707,24	9.693,69	83.314,32	16.566,30

Yapılan harcama rakamları ve grafik incelendiğinde görülmektedir ki Asur Misyonu, Osmanlı Devleti'ndeki teşkilatlanmada Ermeni Misyonları (Kuzey ve Güney) ve Suriye Misyonu'nun ardından üçüncü sırada yer almıştır. Sadece ilk iki yıl (1852, 1853) faaliyet yürüten Asur Misyonu'ndan önde yer almıştır. Bu durum da göstermektedir ki Asur Misyonu faaliyet gösterdiği dönemde önem sırasında fazla ön sıralarda yer alamamıştır.

¹²⁵ PABCFM, *Reel 504*, No:08-11. Ayrıca bkz. Gülbadi Alan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s.346.

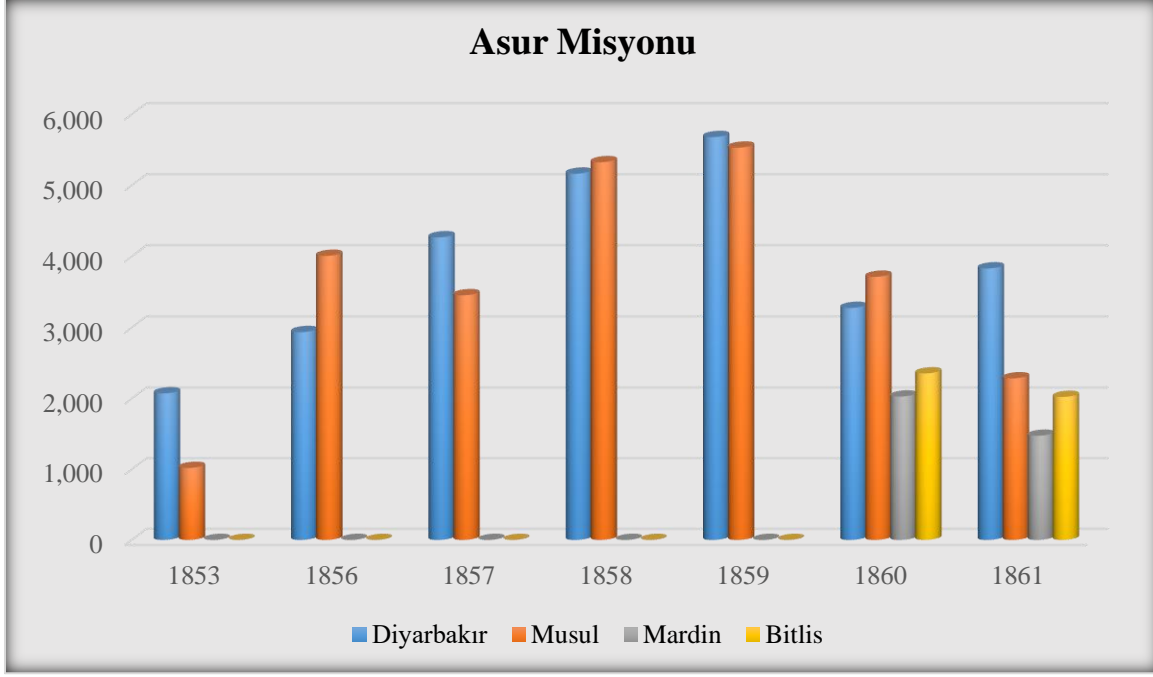
Amerikan Board tarafından sadece Asur Misyonu için yapılan harcamaların yıllara göre oranına baktığımızda karşımıza aşağıdaki görüntü çıkmaktadır. 1852-1860 yılları arasındaki harcamalar incelendiğinde bu bölgeye en fazla harcamanın %17 ile 1859, en az harcamanın %5 ile 1852 yılında yapıldığı görülmektedir. Yıllara göre yapılan harcamalarda bir istikrar olmadığı da rakamlar incelendiğinde karşımıza çıkan bir başka ilginç durumdur. Beklenti her geçen yıl yapılan harcamaların düzenli olarak artış göstermesi olması gerekirken ve tabloda sanki böyle bir eğilim varmış gibi gözükürken, %10'un üzerinde olması gereken %6'lık oranla 1855 ve %17'nin üzerinde olması gereken %12'lik oranla 1860 yılı bunu bozmaktadır.

Sadece Asur Misyonu için yapılan harcamalarda, bu bölge sınırları içerisinde kurulmuş olan 4 istasyonda -Diyarbakır, Musul, Mardin, Bitlis- 1853-1861 yılları arasında ayrı ayrı yapılan harcamalar dolar (\$) olarak aşağıdaki gibi tespit edilmiştir¹²⁶:

Asur Misyonu İstasyonları Harcamaları							
	1853	1856	1857	1858	1859	1860	1861
Diyarbakır	2.075	2.937	4.270	5.166	5.681	3.277	3.833
Musul	1.020	4.010	3.455	5.327	5.532	3.715	2.286
Mardin	-	-	-	-	-	2.030	1.475
Bitlis	-	-	-	-	-	2.356	2.025

¹²⁶PABCFM, *Reel 552*, No:18, 19, 20, 21, 23, 24; *Reel 676*, No:129. Yapılacak olan harcamalar bir yıl öncesinden tespit edildiği için burada 1861 yılı harcamaları da daha misyon bölgeleri yeni bir taksimata tabi tutulmadan önce belirlenmiş olduğu için burada verilmiştir.

Asur Misyonu içerisinde teşkil edilmiş istasyonlarda 1853-1861 yılları arasında yapılan harcamalar grafik olarak değerlendirildiğinde Diyarbakır ve Mardin'in misyon bölgesinin en önemli istasyonu olduğu görülmektedir. Musul ve Bitlis istasyonları ise bunları takip etmiştir. Ancak Osmanlı ülkesinde yürütülen faaliyetler 1860'ta Harput'ta yeniden düzenlendikten sonra Asur Misyonu iptal edilip çalışma sahası Doğu Türkiye Misyonu sınırları içerisinde dahil edildikten sonra bu istasyonlardan en önemlisi Bitlis olmuş, bunu yürütülen çalışmaların önem sırasına göre Mardin takip etmiştir. Hatta Diyarbakır, ilerleyen dönemlerde istasyon olmaktan çıkarılmıştır.

Sonuç

1851-1860 yılları arasında Amerikan Board bünyesinde teşkilatlı olarak faaliyet yürütülen Asur Misyonu'na ait belgeler incelendiğinde, örgüt bu misyon bölgesini çok ciddi bir inceleme sonucunda kurmasına rağmen, çalışmaların beklenildiği kadar istikrarlı bir şekilde devam ettirilemediği ve istenen başarının sağlanamadığı görülmektedir.

Bu istikrarsızlık özellikle misyon bölgesinin hizmet sınırlarında kendini göstermiş, 10 yıllık çalışma süresi boyunca ilk 7 yıl sadece Diyarbakır ve Musul'da istasyon düzeyinde çalışmalar yürütülürken son iki yılda bunlara Bitlis ve Mardin ilave edilmiştir. Bu hamle de başarı noktasında durumda bir değişiklik meydana getirmemiş ve Osmanlı ülkesinde aynı dönemde hizmet verilen diğer misyon bölgeleri ile kıyaslandığında (Suriye ve Ermeni Misyonları) Asur Misyonu alınan verim noktasında sıralamanın sonunda yer almıştır.

Aslında örgüt bu durumun henüz başlarında farkına varmıştır. Hatta sadece Asur Misyonu değil Suriye ve Ermeni Misyonu sınırları içerisinde de Asur Misyonu sınırlarına yakın bölgelerde yürütülen misyonerlik çalışmalarından istenen neticeler alınamamıştır. Mesela Asur Misyonu içerisinde bir dış istasyon olan Hani ve civarında bulunan 30 ile 40 civarındaki köylerde yaklaşık 10.000 kişi yaşamasına ve hatta bunların yarısı Ermeni olmasına rağmen 1857'ye kadar ancak 50 kişi Protestanlaştırılabilmiştir. Yine çalışmaların ağır ilerlediğini gösteren bir başka durum da Mathew İncili'nin Kürtçe'ye çevrilip basılmasına rağmen bölge halkı okuma-yazma bilmedikleri için bundan yararlanamamışlardır¹²⁷. Dolayısıyla Amerikan Board bölge halkına bastıkları İnciller ile ulaşabilmek için beklenildiği ölçüde başarılı olamamışlardır.

Bu durumun sebeplerini tespit edebilmek ve çözüm üretebilmek için Amerikan Board tarafından bir komite kurulmuştur. Başarı sağlanamamasının ya da en azından çalışmaların oldukça yavaş ilerlemesinin nedenleri, bölgenin toplum unsurlarının çok karmaşık olmasına ve bölgede siyasi rahatsızlıkların oldukça yoğun yaşanmasına bağlanmıştır. Çözüm olarak komite, özellikle Asur ve Suriye Misyonları'nın umut vaat eden özelliklerini tanıyarak bunun üzerinden çalışmaların şekillendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır¹²⁸.

Bütün bunlara rağmen Asur Misyonu içerisinde yürütülen çalışmalardan beklenen netice alınamamıştır. Durumun farkında olan Amerikan Board merkezi sadece bu misyon bölgesinde değil, Osmanlı ülkesinde, özellikle Anadolu coğrafyasında, yürütülen çalışmalardan daha iyi neticeler alabilmek için bütün teşkilatlanmayı Harput'ta 1860 yılında yaptığı yıllık toplantıda tamamen değiştirmiş ve son şeklini vermiş ve Asur Misyonu iptal edilerek bu misyon bölgesi içerisinde kalan yerleşim yerleri yeni kurulan Doğu Türkiye Misyonu'nun çalışma alanına dahil edilmiştir.

Asur Misyonu içerisinde yürütülen çalışmalardan istenen netice alınamamasına rağmen, bu misyon bölgesinin kurulması ve sınırları içerisinde yürütülen çalışma deneyimleri, Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgede ileride yürüteceği çalışmaları şekillendirme noktasında yap-boz usulüyle kendisine takip edeceği politikaları belirlemesi açısından bir yol haritası çizmiştir. Netice itibariyle yapılan bu araştırma ile bugün Suriye ve Irak özelinde bölgede meydana gelen gelişmelerin ve Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgede takip etmiş olduğu politikaların tarihi temellerine mikro düzeyde bir ışık tutması bakımından Ortadoğu tarihi açısından oldukça önemlidir.

¹²⁷ Report of the American Board, 1857, s.80.

¹²⁸ Report of the American Board, 1853, s.10-11.

Kaynakça

Amerikan Board'a Ait Arşiv Belgeleri

Papers of the American Board of Commissioners for Foreign Missions (PABCFM);

Reel 504, No:8-11.

Reel 522, No: 3, 4, 5, 7, 8, 11, 14, 15, 17-18, 24-25, 27, 33-34, 39, 58, 62;

Reel 552, No:3, 4, 5, 7, 8, 10, 11, 14, 15, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 395;

Reel 676, No:4, 5, 30-31, 54, 36, 68, 129, 150, 302, 306.

Amerikan Board Yıllık Raporları

Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Forty-Second Annual Meeting, Held in Portland, Maine, September 9-12, 1851, Press of T.R. Marvin, 42 Congress Street, Boston 1851.

Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Forty-Third Annual Meeting, Held in Troy, New York, September 7-10, 1852, Press of T.R. Marvin, 42 Congress Street, Boston 1852.

Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Forty-Fourth Annual Meeting, Held in Cincinnati, Ohio, October 4-7, 1853, Press of T.R. Marvin, 42 Congress Street, Boston 1853.

Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Forty-Fifth Annual Meeting, Held in Hartford, Connecticut, September 12-15, 1854, Boston, Press of T.R. Marvin, 42 Congress Street, Boston 1854.

Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Forty-Sixth Annual Meeting, Held in Utica, New York, September 11-14, 1855, Boston, Press of T.R. Marvin, 42 Congress Street, Boston 1855.

Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Forty-Seventh Annual Meeting, Held in Newark, New Jersey, October 28-31, 1856, with the Minutes of the Special Meeting Held at Albany, New York, March 4-6, 1856, Boston, Press of T.R. Marvin, 42 Congress Street, Boston 1856.

Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Forty-Eighth Annual Meeting, Held in Providence, Rhode Island, September 8-11, 1857, Boston, Press of T.R. Marvin, 42 Congress Street, Boston 1857.

Forty-Ninth Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting Held at Detroit, Michigan, September 7-10, 1858, Boston, Press of T.R. Marvin, 42 Congress Street, Boston 1858.

Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting, Held at Philadelphia, PA, September 4-7, 1859, Boston, Press of T.R. Marvin, 42 Congress Street, Boston 1859.

Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting, Held at Boston, Mass., October 2-5, 1860, Boston, Press of T.R. Marvin, 42 Congress Street, Boston 1860.

Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Presented at the Meeting, Held at Cleveland, Ohio, October 1-3, 1861, Boston, Press of T.R. Marvin, 42 Congress Street, Boston 1861.

The Missionary Herald

Vol. XXXVI, No.12, December 1840

Vol.XLVI, No:10, October 1850

Vol. XLVII, No:1, January 1851

No:6, June 1851

No:9, September 1851

Vol.XLVIII, No:1, January 1852

No:2, February 1852

No:3, March 1852

No:4, April 1852

No:11, November 1852

Vol.XLIX, No:1, January 1853

Vol.L, No:1, January 1854

No:12, December 1854

Vol.LI, No:1, January 1855

No:8, August 1855

Vol.LII, No:1, January 1856

Vol.LIII, No:1, January 1857

Vol.LIV, No:1, January 1858

Vol.LV, No:1, January 1859

Vol.LVI, No:1, January 1860

No:11, November 1860

Vol.LVII, No:1, January 1861

Tetkik Eserler

Alan, Gülbadi, *Osmanlı İmparatorluğu 'nda Amerikan Protestan Okulları*, TTK Yayınları, Ankara 2014.

-----, *Amerikan Board Misyonerlerinin Diyarbakır'daki Çalışmaları ve Bölge Halkı Üzerindeki Etkileri, Uluslararası Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Diyarbakır Sempozyumu*, 2-3 Kasım 2017 Diyarbakır (Yayın aşamasındadır).

Anderson, Rufus, *History of the Missions of the American Board of Commissioners for Foreign Missions to the Oriental Churches*, Vol.II, Boston 1872

Kuş Ayşegül, *Henry John Van Lennep'e Göre Amasya*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırması Dergisi, C.11, .S.1, 2016, s.253-276.

-----, *The Activities of the American Board in Harput with the Observations of Traveller Henry Fanshawe Tozer: The Euphrates (Fırat) College*, History Studies, 8/4, 2016, s.103-116.

Yararlanılan İnternet Siteleri

<http://www.dlir.org/> (01.01.2018)

Ek – 1: Asur ve Nasturi Misyonu bölgelerini gösteren harita (Kaynak, *The Missionary Herald*, 1851, s.83; 1855, s.80)

